

Hájim Guri

JERUZSÁLEM

*Járom a várost; fájdalomi vendégszeretõn
tárják ki a kapukat,
s némán befogadnak még egy kínt, miért ne tennék?*

*Nincs hangos szavam, mely keseríti kiáltásait.
Az évek múltával
csupán sebek maradnak, és mindent elmondtak már.
Megyek, s nem fenyegetõzöm veszélyel,
idegen falait szólítom,
mint egy negyedosztályú Jeremiás – tolmács se kell.
Kövein a vér megelőzte jöttöm,
s azóta csenddé vált és idõvé.*

KÁDÁR ANDRÁS ÁRIEL ÉS SCHEIN GÁBOR FORDÍTÁSA

Arie Zachs

MAGASRA VETETT TEKINTET JERUZSÁLEMBÕL

*E dologtalan estén Abu-Torból
tekintetem magasra vetem
Sion hegye és az Olajfák hegye fölõ,*

*mint a labdaütés izmos, megtermett bajnoka
egy amerikai baseball-kapuban,*

*vagy mint egy két inch-es aknavetõ, melynek bombája
messze a judeai sivatagban csapódik be
puhán, megnyugvó, lanyha eséssel.*

KÁDÁR ANDRÁS ÁRIEL ÉS SCHEIN GÁBOR FORDÍTÁSA

Dán Págisz

AZ ÖRÖK VÁROS

*Sebek borítják mindenütt, ahol dicsõitõ énekek
sorait szuronyok vésték gyõnge
vállába, körötte szent tûz fénye ragyog;
légiók jöttek járultak elé egyre,
hogy karjaiban megváltást nyerjenek,
csodavárók a világ közepévé tették,
hogy marasztalják – máglyára vonták,
keresztre feszítették, hogy dicsérvék újra
folyton folyvást, és nem csodálkoztak;
miért bú rejtõzve falak mögé.*

*Az örök város, mint barna ököl
szorul össze a kõben, és várja
konok hittel mindig,
hogy összekulcsolt kézzé lazulhasson.
De falai közt a csodavárók
és a halottidézõk esdenek,
hogy küldjön az ég szent jelet reá,
s a csoda megnemesítse.
Ha lelkét végül porból és hamuból font koszorúba fûzi,
lábukhoz teszi majd az örök temetõt.*

KÁDÁR ANDRÁS ÁRIEL ÉS SCHEIN GÁBOR FORDÍTÁSA

Zelda

ÁLLTAM JERUZSÁLEMBEN...

*Álltam
a felhõkben függõ
Jeruzsálemben,
egy temetõben,
síró emberek közt –
ferde törzsû fa.
Amott homályba vesző hegyek,
egy torony...
Íme, nem vagytok! –
szólt
a Halál.
Íme, te sem vagy! –
fordult aztán felém.*

*Álltam
a napfény ékköveivel kirakott,
Jeruzsálemben,
mosolygott, akár a menyasszony
a réten,
keskeny, magasbanyúló fûszalak tövén.*

*Miért féltél tõlem tegnap az esõben? –
kérdezte a Halál. –
Hiszen fivõred vagyok én,
a nagy, a hallgatag.*

KÁDÁR ANDRÁS ÁRIEL FORDÍTÁSA

David Rokéah

FENYÕNEK LENNI...

*Fenyõnek lenni Jeruzsálemben. Figyelni
az úrból visszatérõ hangokat, zöld
tûzoszlopként állni a mészõ-sziklás tájban.
Fenyõnek lenni. Gyűjteni a gyantát, szûkös napokra
s mint a sün, tüskéket mereszteni. Fenyõnek lenni
a Scopus hegyen; s nézni, ahogy a lejtõn, lépésrõl lépésre,
közeledsz felém, halálom órája.*

KÁDÁR ANDRÁS ÁRIEL FORDÍTÁSA

JOSZI STERN HALÁLÁRA

Joszi Stern Jeruzsálem varázslatát közvetítő rajzaival és festményeivel vált világhírűvé. Néhány éve mi is megcsodálhattuk legszebb képeit a Fészek Galériában. Virtuóz technikával készítette műveit, amelyek közül igen sok darab turisták és zarándokok otthonába vándorolt az Óváros Hajehudim utcai galériájából. Aki személyesen ismerte, érezte, hogy a képek vidáman bölcselkedő hangulata nem üzleti fogás, hanem magából a művészből fakad. Ez a képessége tette alkalmassá arra, hogy jó karikatúrákat csináljon, ami talán a legnehezebb rajzos műfaj. A magyar olvasók is találkozhattak efféle sziporkáival Rapcsányi László immár három kiadást is megért Jeruzsálem-könyvének lapjain.

Maga Jeruzsálem, amelynek Joszi szerelmese volt, nem pusztán egy város, de az ember felemelkedését hirdető metafora is. A Siratófal, az Al Aqsa mecset vagy a Szent Sír-bazilika egyszerre részei az égi és a földi Jeruzsálemnek. „Békesség legyen a te várfalaid között és csendesség a te palotáidban” – hangzik a zsoltár. Joszi Stern ezt a békeóhajt tudta képpé formálni, valóban felemelő módon. A hivatalos elismerésnél többet ért számára, hogy látta, rajzainak filozófiája hatott közönségre. 1992 tavaszán Joszi Stern az evilági Jeruzsálemből a mennyei Jeruzsálembe költözött.

Götz Eszter

Fotó: Kobányai János

JEMIN MOSE. FOTÓ: KÓBÁNYAI JÁNOS

Ó-ÚJ ÉPÜLETEK JERUZSÁLEMBEN

Szegő György interjúja Kertész Gábor jeruzsálemi építésszel

Jeruzsálemet hagyományosan a Föld közép-pontjának tekintik. Földrajzi és kulturális értelemben valóban a Keletet és Nyugatot elválasztó vonalon fekszik. Négyezer éves történelme folyamán a város a keleti világ feletti uralomból átkerült a nyugati körbe, majd újra vissza. A mi korunkban Jeruzsálem összes eddigi kataklizmájánál nehezebb történelmet viselt el, s egyben a legnagyobb változáson ment keresztül. A bronzkortól a Krisztus előtti időkig a sémita népek kultúrkörébe tartozott. Az első változást Nagy Sándor hódítása jelentette. Ettől kezdve Jeruzsálem ezer éven át a Nyugathoz tartozott – a hellénisztikus, a római, majd a bizánci világhoz. Az újabb keleti hódítást 638-ban az iszlám hajtotta végre. A 12. századi rövid kereszties közjátéktól eltekintve Jeruzsálem a Kelet szférájában maradt még majd' 1300 éven át. 1917-ben az angolok Allenby tábornok vezetésével kiűzték a törököket. Bár az angol mandátum által kinevezett kormány névlegesen nyugati befolyást jelentett, a város kulturális és gazdasági élete egy provinciális közel-keleti városé maradt. 1948-ban, az Izrael állam megalakulását követő izraeli-arab háborúval, a várost kettészakították. A nyugati rész Izrael fővárosa lett, a keleti rész az Óvárossal a Jordán Királyság adminisztrációja alá került. A haldokló várost 1967 júniusában az izraeli győzelem újraegyesítette, és ezzel a kortárs nyugati kultúra befolyása ismét meghatározó erő lett.

A kulturális és technológiai változás gyorsasága és mértéke azóta is messze nagyobb, mint a város történetében valaha. Kérdés ma is, milyen értékek és eszmények érkeznek Nyugatról a Szent Városba. Itt minden eddigi példánál jobban látszott, hogy egy, a jelenkori urbánus betegségektől még viszonylag érintetlen, pretechnológiai állapotok közt élő város – amelynek köveit még nem szállították el valamelyik nagy nyugati múzeumba –, amelyet egészen más elvek szerint építettek, mint a nyugati nagyvárosokat, meg fog ütközni a modern építészet morális és stíluscsödjével, a mai várostervezés öngyilkos ösztönzéseivel, a népsűrűség járványszerű nyomásával.

Választási lehetőség adódott, hogy az Új Jeruzsálem vajon Ézsaiás próféta avagy báró Haussmann elvei szerint épüljön újjá. Az utóbbi egy manipulált város, amely politikai és gazdasági célokat szolgál, az előbbi emberi értékek megerősítésére törekszik, és spirituális valóságot ígér. Készült 1968-ban egy általános rendezési terv Jeruzsálem teljes területére, amely gigantikus autópálya-csomópontok és toronyházak egységes formalizmusával leginkább Le Corbusier Cité Radieuse-tervére emlékeztetett, és fölöttébb pénzszagú volt.

Lewis Mumford, a híres városteoretikus ekkoriban levelet írt a város vezetőihez: „Jeruzsálem mint szent város különle-

ges hely, nemcsak koránál fogva, de azért is, mert az idők során három világvallás spirituális központjává lett. Így bizonyos kozmikus távlatokat és emberi értékeket hordoz. Tehát mindenkit érint a sorsa, aki részt vesz az emberiség kalandjában. Egyetlen más szent város, még Mekka, Róma, Benares vagy Konstantinápoly sem rendelkezik ilyen státussal. A jelent megosztó ellentétekkel együtt is világosan látszik ősi szerkezete és egyedülálló topográfiája, talaja, antik falai, történelmi helyei, amelyek az egység potenciális forrásaivá teszik e várost. Úgy érzem, hogy Jeruzsálemben nem pusztán Izrael sorsa, de a világ eljövendő békéje forog kockán. Ez a lehetőség olyan pillanat, amelyet a fizikus Clark Maxwell így írt le: »Egy jelentéktelen erő kedvező pillanatban hatalmas változást eredményezhet, olyat, amely egyébként meghaladja az emberi lehetőségeket.« Ezek a pillanatok ritkán jönnek el, és még ritkábban használjuk ki őket. Behunyni a szemünket e stratégiai pillanatban – attól félve, hogy egyesek a döntésekben természetesen előnyökhöz jutnak – a judaizmus legmélyebb törekvéseinek elárulása lenne, olyan, amitől Ézsaiás régtől fogva óv.”

Teddy Kollek polgármester és hívei nem fogadták el a rendezési terv brutális sztereotípiáit. Elhatározták, hogy a humán értékek megőrzése lesz a városfejlesztés fő elve. Létrehozták a Kelet-Jeruzsálemi Fejlesztő Társaságot, amely 12 beruházási körzetre osztotta és nemzeti parkká minősítette az Óvárost és környékét. A társaság egyik vezetője a magyar származású Jichak Jacobi, az egyik történelmi negyed rekonstrukciójának vezető építész pedig a temesvári születésű Kertész Gábor. Az ő ebben kifejtett tevékenységéről kérdezem saját irodájában, amely éppen itt, a Jemin Mose területén fekszik:

– Hogyan került sor ennek az éppen százéves lakónegyednek a rekonstrukciójára?

– A Jemin Mose esete jól illusztrálja a város vezetőinek törekvését arra, hogy befolyásolják a lakosság összetételét, így legalább részben ezek költségén folyhatnak az építkezések. A Jemin Mose az egyik legrégebbi zsidó település a falakon kívül. Pont szemben fekszik az Óváros zsidó részének bástyáival, párhuzamos a Hinnom-völgygel. 1948 után a harcfront közvetlen közelébe került. Csaknem húsz éven át szolgált könnyű célpontul a jordán orvlövészeknek, ezért itt élni igen veszélyes volt. Emiatt inkább szegények és különc művészek laktak a negyedben. 1967 után a város vezetősége átlátta a Jemin Moséban rejlő páratlan rekonstrukciós lehetőséget: ha megfelelően felújítják, falusi bája és gyönyörű fekvése a gazdag, kulturált családok egész ra-

ját fogja idevonozani. Idővel a Jemin Mose nívós művésznegyedévé vált, jómódú, híres művészek kolóniájává. A városi hatóság büszkén mutogatja az idegeneknek mint jó példát arra, hogyan sikerült megőrizni Jeruzsálem örökségét.

A lakosság közreműködése és a negyed egységes elveken alapuló felújítása csak egyetlen módon történhetett a Jemin Mose államosításával. 1968-ban, a jeruzsálemi Óvárossal együtt került a negyed állami tulajdonba. A régi lakók szinte mind csupán lakásbérletűk voltak. A város elővételi jogot biztosított nekik, ám a 140 családból csak egy tudta megvenni, a többiek – anyagi lehetőségek híján – elhagyták a festői utcácskákat, ahol majdnem húsz évig éltek mindennapos veszélynek kitéve. A negyed építési tervét az én irodám kapta, a szomszédos Miskanót Sa'ananimmal együtt. 1972-ben fejeztük be a rekonstrukciót. Arra törekedtünk, hogy a lehető legnagyobb mértékben hűek maradjunk az eredeti látványhoz és szerkezethez. Minden háztömbnek megtartottuk az egyik homlokzatát eredetiben, a területnöveléssel pedig új homlokzatot kaptak a másik oldalon. A lakások alapterületének növekedését a komfortosítás tette szükségessé.

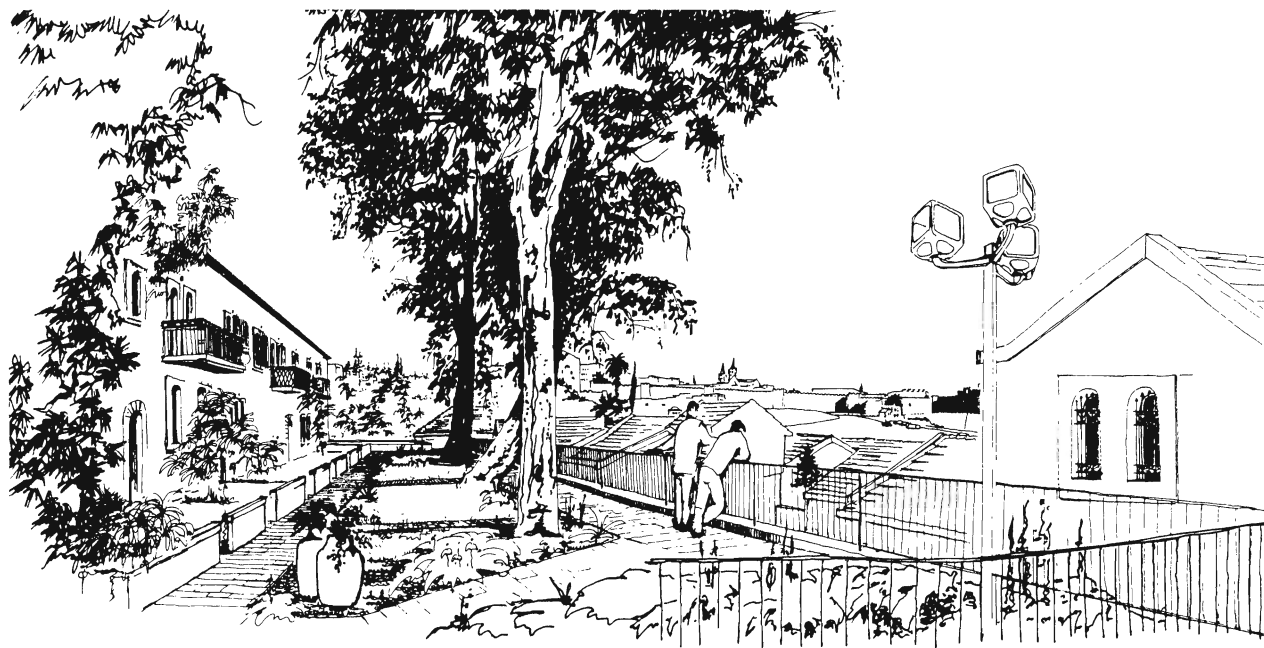
– Minden házat a te irodád tervezett?

– Magukat az épületeket – a városvezetőség döntése szerint – nem mi építettük, csak 1:100 arányú kész ter-

veket adtunk minden házvásárlónak. Ez a megszorítás a túlzott érdekeltséget igyekszik megakadályozni. A negyed lakói saját pénzüikön fogadtak építész és kivitelezőt. Mi terveztük viszont a köztereket, és nekünk kell szakmailag értékelni az egyes terveket: az építetők kötelesek megbeszélni velünk még a kisebb változtatásokat is. Az új házaknál meg kell tartani a régi ablakbeosztást, szerintem még a színek használatában is előírásokat kellene bevezetni.

– *Elegendőnek érzed-e a 100-as terv, illetve a közterületeken a korlátok, utcatáblák, lépcsők, virágedények, padok, lámpák egységes megtervezését ahhoz, hogy az eredeti történelmi hangulatot meg lehessen őrizni?*

– A már említett homlokzati megszorítások és a kő használata mellett előírtuk a tetők cserépfedését, és így csupán az utcabútorok megtervezésével is felidézhető a régi milió. Hiszen ezek azok az építészeti elemek, amelyek a leginkább szem előtt vannak. Ráadásul ezt a város finanszírozza, és ez a költség elenyésző az egész feladat viszonylatában. Tehát olyasmire koncentrálnunk a formáláskor, amire pénz is van és valóban hatásos. Igyekeztünk felhasználni az itt lévő eredeti anyagokat, utca követ és lépcsőt, nem változtattuk meg az egykori terépvizonyokat sem. Ha összevetjük a régi és a mai fotókat, az utcakép szinte csak a dúsabb növényzetben különbözik a régitől. Nem engedték, hogy a negyedbe au-

JEMIN MOSE – AZ ÉPÍTÉSZ SZEMÉVEL

tóval behajtsanak, a parkolók a telepet körülvevő kerítésen túl vannak. A szűk utcákat éjszakánként lezárható kapuk védik. Most, amikor az egyik új tulajdonos uzodát épít háza pincéjében, csak úgy engedélyeztük az átalakítást, hogyha minden törmelékét és építési anyagot kézben hordanak ki és be.

- *Úgy látom, a történelmen és csenden kívül itt a legfőbb vonzóerő a lakók számára a sorházas beépítésből adódó autonómia és az a tény, hogy minden egy- vagy kétszintes lakáshoz saját, szépen gondozott kert is tartozik. Miben hasonlít és miben különbözik ettől a negyedtől a Miskenót Sa'ananim eredeti épülete, illetve rekonstrukciója?* - kérdezem miközben átsétálunk az utóbbi épülethez.

- A Jemin Mose és a Miskenót Sa'ananim egykori megépítése között csaknem harminc év telt el: az utóbbi alapkövét 1855-ben rakták le, a Jemin Mose 1892-től épült. A rekonstrukciók 4 év különbséggel készültek el, 1972-ben, illetve 1976-ban. Azonosság továbbá, hogy mindkét épületegyüttes az angol Sir Moses Montefiore kezdeményezésének eredménye, és hogy 1967 után a Kelet-Jeruzsálemi Fejlesztő Társaság ránk bízta a rekonstrukciót. Montefiore szefárd zsidó családból származott, üzletemberként sikeres karriert futott be a múlt században, és mikor visszavonult az üzlettől, gazdagságát és figyelmét a zsidók megsegítésére fordította. 1827-ben járt először Jeruzsálemben, majd hatszor tért még vissza ide. 1855-ben kezdte el ennek az épületnek az építkezését, amelyet izraelita kórháznak szánt. Az épület fölé szélmalmost emeltetett, mindezt a jeruzsálemi zsidók segítségének céljából. A fémmunkákat Angliából hozatta, Ramsgate városából, ahol élt. A karcos oszlopokban ma is olvasható a védjegy: „G. S. Culver fémmunkája Ramsgate-ből”. Az építkezés teljes összegét, 6000 font sterlinget, amerikai zsidó filantrópok

JEMIN MOSE. FOTÓ : KÖBÁNYAI JÁNOS

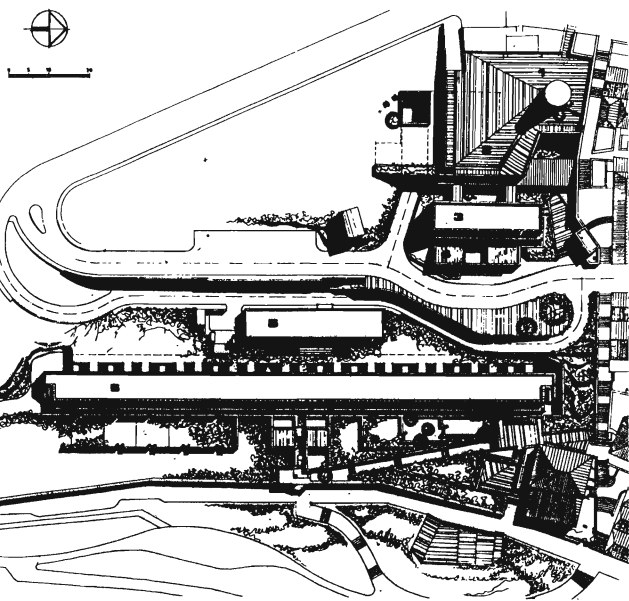
küldték, Montefiore közbenjárására. A Miskenót Sa'ananim (a neve héberül 'békés lakhelyet' jelent) sosem lett kórház, ahogyan Sir Moses szerette volna, de ma kivételes szépségű, vonzó lakóépület, hosszú, vasoszlopokkal tagolt folyosójával, amely a Cijón-hegyre néz. Az állam megalakulása után, egészen 1967-ig az épületen át húzódott az izraeli-jordán határ. Nagycsaládos menekültek költöztek ide, főként törökök, akik nem sokat törődtek a fejük felett állandósult hadiállapottal. A szép épület teljesen lepusztult.

- *Milyen új funkciót szánt a megrendelő a felújítandó Miskenót Sa'ananimnak?*

- 1973-tól a város hivatalos vendégházaként működik. 12 apartmant alakítottunk ki, csak ott van épület-rész, ahol eredetileg is volt. Ezt úgy sikerült megvalósítanunk, hogy kihasználtuk a régi raktárhelyiségek területét is.

- *Megvannak az eredeti tervek Angliában?*

- Sajnos nem sikerült megtalálnunk őket semmilyen

MISKENÓT SA'ANANIM FELÜLNÉZETI TERVE

levéltárban. De amit csak lehetett, itt is megtartottunk a régi épületből. Összeszedtük a megmaradt ablakokat is. A városfalon szemközt egy jordán bunker volt. Még az eredeti, kilótt köveket is beépítettük a homlokzatba. A fémoszlopok, a tetőszerkezet viszonylag épen megmaradt. Az ajtók fölött ma is héber betűk jelzik a szobaszámot. A fedett belső folyosótól üveggel védett patiók választják el a szobákat, ezek felülről kapnak világítást. Két-két szűk, apró lakás összevont terét több mint kétszeresére növeltük, minden helyet kihasználva. A fal magasságát megtoldottuk: feljebb húztuk, sőt háromlépcsőnyit alá is ástunk. Minden apartmanban három szoba, konyha, mellékhelyiségek, valamint egy galériakiképzésű dolgozószoba van. A ház illusztris vendéglistát mondhat magáénak: jeruzsálemi tartózkodása idején itt szállt meg többek között Pablo Casals, Arthur Rubinstein, Simone de Beauvoir, Marc Chagall, Saul Bellow és Isaac Stern is.

- *A Miskenót Sa'ananim nemcsak a vendégházat fogadta be, ha jól tudom.*

- Valóban: az épület másik felében működik a Jeruzsálem Music Center, amelynek megvalósítását Isaac Stern kezdeményezte azzal a céllal, hogy jelentős külföldi zeneművészek által vezetett mesterkurzusoknak adjon otthont. A zeneközpont tervezése egy sor problémát vetett föl: a jó akusztikához egy 7 méter magas teremre volt szükség. A falak azonban nem emelkedhetnek ki túlságosan az alacsony házak sorából, mert tönkretennék az egész negyed látványát. A légtérfogatot tehát lefelé növeltük, a földbe rejtettük az épület valódi magasságát. Avram Meltzer, a kitűnő akusztikai szakember segítette munkánkat. A terem elforgatható akusztikai falakkal van ellátva. Olyan stúdióberendezés is épült hozzá, amely alkalmassá teszi önálló lemezfelvételek készítésére is. Az 1976-os megnyitó óta folynak a mesterkurzusok, most éppen Giuseppe di Stefano órájáról szűrődnek ki dallamok a folyosóra... A zene-centrum programját is Isaac Stern alakította ki.

- *Miért nem ilyen, az eredetit megőrizni kívánó elvek szerint építették föl az Óvárosban az új zsidó negyedet? Azt ugyanígy lehetett volna egységként kezelni, mivel 1948-ban az Óváros négy negyede közül egyedül a zsidóké volt teljesen lerombolva, sőt 1967-ben változatlan állapotban került vissza Izraelhez – vagyis romokban.*

- Ott más volt a helyzet: a negyedet felosztották több építész között, nem egyetlen tervek fogalmazta újra. A rekonstrukció a zsidó negyedben szerintem igen jól sikerült. De Jeruzsálemben a tervező nincs túl nehéz helyzetben, mivel – szerencsére – az angolok még 1919-ben rendeletet hoztak, hogy a város épületeit csak természetes kővel lehet burkolni. Általában ahol a követ a statikai előírások szerint, nem pedig attrakciószerűen használják, ez igen sikeres.

- *Tehát izraeli részről semmilyen kritika nem érte azt,*

hogy nem az eredeti formában építették újra, mint ahogy az az általad felújított Montefiore-féle részben történt?

- Nem. Az eredeti stílust úgy próbálták megőrizni, hogy közben az új izraeli építészeti stílus megtalálására is kísérleteket tettek.

- *Az arab negyed állagmegővésével is foglalkoztak?*

- Természetesen, de hát 1948-ban az arab, az örmény és az ortodox negyed nem állt romokban, itt csak az utakat, telefonvonalat hozták rendbe. Az idősödő arab lakosság a falakon belül nem is nagyon igényli a nagyobb építkezéseket. A Siloah völgyében és a többi környező arab faluban pedig a palesztin ellenállás akadályozta meg a Kelet-Jeruzsálemi Fejlesztő Társaság által tervezett rekonstrukciót. Az Óváros fiataljai jóval kijebbe, az elővárosokba költöznek.

- *Mi következik ebből?*

- Előregedik a falakon belül és az Óváros közvetlen közelében élő lakosság. A zsidóknál ez kicsit máshogy van, elsősorban a vallás miatt. Számukra nagyon fontos, hogy a Sírátófal közelében éljenek, sok lakás ablaka nyílik a Szent Fal felé. Néhány keresztény is azért él itt, hogy közel lehessen a Szent Sírhoz. Ám az Óvárosban kényelmetlen élni, nincs parkolási lehetőség, a turisták miatt olyan, mintha múzeumban élnének.

- *Volt-e sajtója annak, hogy – palesztin nyomásra – az ENSZ, azon belül az UNESCO tiltakozott az építkezések ellen?*

- Hogyne. Az arab államok erősködtek, hogy az új építkezések kárt okoznak az Óváros látványában.

- *Úgy tudom, meghiúsult az a pályázat is, melyet a felrobbantott óvárosi zsinagóga helyreállítására írtak ki, és amelyen Louis Kahn is részt vett. A zsinagóga végül mementóként romos maradt.*

- Így igaz. A negyed újjáépítésének szakmai megítélése egyébként nálunk mégis pozitív. Az egyetlen nyitott kérdés: mi lesz a Sírátófal előtti nagy térrel. Ezen több mint húsz éve gondolkodnak. Van olyan terv is, amely szerint nagy termeket kell építeni, hiszen vannak napok, hogy 15-20 000 ember gyűlik itt össze. A tér alatt még Heródes-kori emlékek vannak 4-5 méter mélységben. A Fal hangulata nem olyan, amelyet a város vezetői szeretnének. Az imádkozók nincsenek jól elkülönítve egymástól, az őket elválasztó korlát – az a bizonyos utcabútor – nem a helyhez illő. Ahogyan az újonnan elkészült, a teret a parkolótól elválasztó kapusorról is sajnos ugyanez mondható el. Pontosan ez az a részlet, amit utolsó befejezett munkámban, a Dormition templomának és benedek-rendi kolostorának rekonstrukciójában, úgy érzem, irodámnak sikerült megoldania.

– Milyen feladattal foglalkoztok most, te és tervezőtársaid?

– A Karmel-hegyen van egy szintén a múlt században alapított bortermelő kisváros, Zikron Jakov. Ez Rothschild báró pénzén épült az 1870-es években, moldvai bevándorlók közössége számára. Amiről eddig beszélünk, Jeruzsálem ősi történetével volt kapcsolatos. Ez a település azonban máig őrzi kelet-európai falusi jellegét. Az első olyan város, ahol izraeli építészetről lehet beszélni. Magyar szempontból érdekes, hogy a moldvai hosszú telkes, fésűs beépítés az alföldi faluszerkezetre, az épületek részletformái pedig a Kárpátok túlsó oldalán fekvő erdélyi építészetre hasonlítanak. Most ennek településrendezési tervén dolgozunk. Itt is az egyéni kezdeményezésre, építői szándéokra számítunk, és csak a közterületeket, utakat, a közkutat, a zsinagógát, Rothschild báró képviselőinek hivatali épületét, valamint a borüzemet szeretnénk állami költségen rendbehozni. Fontos izraeli vonatkozású tény, hogy eddig a helyi arab építészet különféle megújításával kísérleteztek az építészek. Ezekről az épületekről azonban kiderült, hogy klimatikusan nem működnek olyan jól, mint azt eddig hitték. Viszont a lakosság jelentős részének gyökerei és hagyományai Kelet-Európából erednek. Ahogyan az enyém is, Temesvárról.

Naim Araidi

PILLANTÁS JERUZSÁLEMRE

*Talán gyűjtsük össze
a jeruzsálemi hegyek
minden nagy követ.
Talán építsünk
egy új siratófalat
egy új mecsetet
egy új templomot
talán*

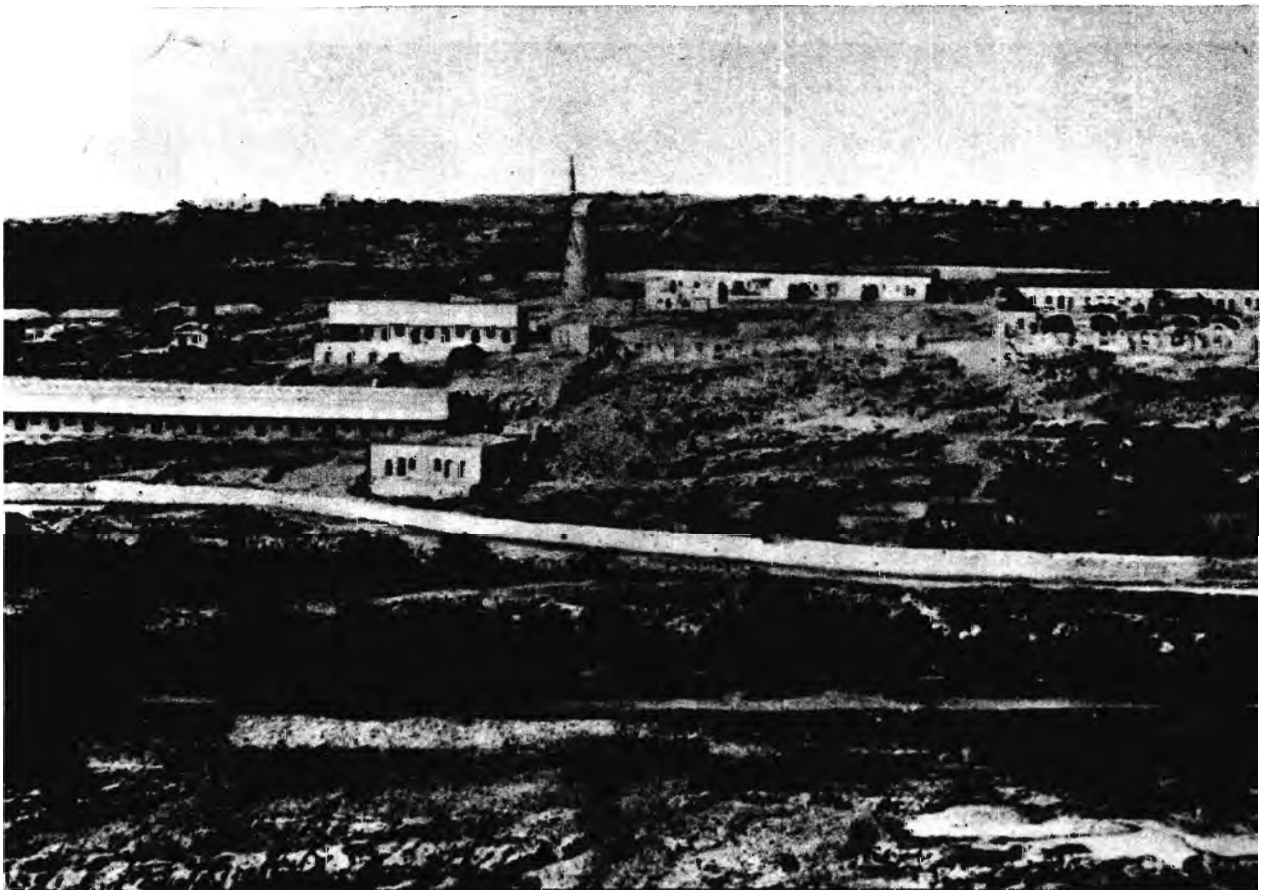
*felejsük el a múlt tévedéseit.
Talán
építsünk, végre,
egy új várost,
nem a jeruzsálemi hegyekben*

és nevezzük el Jeruzsálemnek.

1972. január 21.

KÁDÁR ANDRÁS ÁRIEL FORDÍTÁSA

JEMIN MOSE ÉS A MISKENÓT SA'ANANIM A XIX. SZÁZAD ELEJÉN

Götz Eszter

BÁDOG-JERUZSÁLEM

Illés István 130 esztendő városmaktje

A jeruzsálemi Jaffai-kapu belső oldalán lehet belépni abba a csodás kertbe, amelyet egy kívülről zord erőd, a Dávid-torony vesz körül. A vastag falakban kapott helyet a Jeruzsálemi Történelmi Múzeum. Ez az egykor szerény gyűjtemény 1989 májusában a Jeruzsálem Alapítvány által világszerte gyűjtött adományokból és az angol Vivien Clare Duffield asszony nagyvonalú támogatásával elegáns és didaktikai szempontból jól felépített kiállítással nyílt meg újra. A kert közepén a Heródes palotájába leinduló régi pincelépcsők is egy új felfedezéshez vezetnek. 1984-ben Genfben talált rá egy Moti Jáir nevű, magyar származású jeruzsálemi diák arra a múlt század derekán készült városmaktre, amelyet 1864–65 között alkotott bizonyos Illés István. Illés, a pozsonyi magyar könyvkötő 1864-ben érkezett Jeruzsálembe. Kis idő múltán, amíg a ferences nyomdában

dolgozott, egyre erősebben érdekelte a Szent Város történetének komoly kutatása – mint annyi más európaít. Illés fő műve egy pontos és részlethű városmodell, amelyet cinkből készített, 1:500-as méretben. A modell topográfiaja az Ordonance Survey of Jerusalem-et veszi alapul, amelyet Charles W. Wilson ezredes rajzolt 1861–65 között. Az épületek építészeti részletei ügyében Conrad Schick svájci építész adott tanácsokat, aki már 1846-tól Jeruzsálembe élt. Illés modelljét először az 1873-as bécsi világkiállítás török pavilonjában állították ki. Ebben az időben a nemzetek még nem építettek önálló pavilonokat. Az egész rendezvény szimbólumává vált Rotunde épületében közösen állították fel kiállításait. Ez az épület a maga 84 méter magas és 108 méter átmérőjű, gigantikus építészeti formájával évtizedekig túlszárnyalhatatlan volt. (1937-ben égett le.)

1873. május 1-jén, a práterbeli megnyitónappelen nemcsak Ferenc József és Erzsébet volt jelen, de a német

császárpár is. Feltehetően látták Illés művét. Tény azonban, hogy mindkét állam uralkodója elment Jeruzsálembe – II. Vilmos és Augusztia Viktória csak 1898 őszén, a német templom beszentelésére érkezett, Ferenc József azonban már a kiállítás előtt, 1869-ben eljutott a Szent Városba. 800 lovassal táborozott le a kapuk előtt, a hivatalos naplófeljegyzések szerint tábornagy ruhájára felűzte a Szent István-rendet is. Ebben fogadta a város első küldöttségét, a jeruzsálemi magyar zsidókat, akik a magyar nemzeti lobogóra ezt hímezték: „Éljen a császár és az apostoli magyar király, Ferenc József! Éljen a nemzet! A magyar, a morva és a cseh izraelita község!” 1881-ben lépett a Szentföldre Rudolf trónörökös, őt a genovai születésű patriarcha olaszul fogadta, amire Rudolf franciául válaszolt. Amikor II. Vilmos ott járt, 15 főnyi olasz merénylőcsoportot tartóztattak le, és feltehetően a merénylet megelőzésére tett biztonsági intézkedésnek számított az is, hogy a Jaffai-kapu felett kibontották a falat. Azt a magyarzatot adták, hogy őfelsége csak így lovagolhat be a

városba, mert a kapun át lóháton csak győztes haladhatna át. A nyílás máig megmaradt, leszámítva, hogy a jordániaiak 1947–67 között befalazták.

Az is bizonyos, hogy például számos pozsonyi látható városa szülöttének munkáját Bécsben, mert nekik a két város közelsége miatt nem volt muszáj az akkor megnyílt nagy bécsi szállodák – az „Austria”, a „de France”, a „Regina”, az „Imperial” és a „Metropol” – méregdrága árait kifizetniük. Ahogyan sok zsidó is pontos képet alkothatott így Jeruzsálemről akkor, amikor a lapok még nem közöltek fotókat. Ma éppen a pozsonyi eredetű Hátam Szófér dinasztia zsinagógájának híveit tartják a legvallásosabb zsidóknak.

A kiállítás 1873. novemberi zárása után különböző európai városokban volt látható Illés remeke. Végül 1878-ban Genfben került, ahol a város polgárai megvásárolták, és 40 évig a Reformáció Termében volt kiállítva. 1920-ban raktárba tették, és csak 1985-ben érkezett újra Jeruzsálembe.

Schein Gábor

DÁVID TORNYA*

Az Európa Könyvkiadó gondozásában rövidesen egy antológia lát napvilágot, amely az utóbbi száz év héber nyelvű költőinek műveiből közöl válogatást. A jól szerkesztett kötet inkább a történeti áttekintést szolgálja: Bialiktól Odéd Peleddig több mint nyolcvan szerző mutatkozik be két-három versével, túlnyomórészt igen színvonalas fordításban. Így ez a gyűjtemény talán kevésbé alkalmas arra, hogy általa néhány különösen jelentős személyiségre fölfigyeljünk, ám bizonyos irodalmi folyamatok annál inkább kirajzolódnak.

A legfontosabb kérdés az, milyen viszonyban áll a mai ivrit nyelvű irodalom a több ezer éves hagyománnyal. Föltételezhető-e a folytonosság, vagy el kell fogadnunk, hogy a 18. század végén valami alapvetően új kezdődött, ami a biblikus és a talמיד előzményekből már nem vezethető le, ahol az írott szónak nincs többé szakrális jelentősége? (A héber költészet provence-i és arab hatásra már a középkorban kétféle szakadt: vallásos és profán tematikára.) Ezt a kételyt fejezi ki *Jalág* is a 19. század elején, amikor *Kiért fáradok?* című versében arról beszél, hogy már alig találni a héberben járatos olvasókat, s akik írnak, azok is többnyire az európai nyelveket, illetve a jiddist választják.

A múlt század hetvenes éveiben született Oroszországban a héber irodalom két megújítója: a már korábban említett Bialik és Csernihovszki. Bennük azonnal megjelenik a modern héber költő két alaptípusa. Az előbbi tragikus, komor hangjával az ősök rítusban gyökerező, biztonságot adó hagyományának elvesztét éneкли („Végy engem szárnyaid alá,/Légy húgom és anyám,/Kivert imáim fészke légy/És nyugtató tanyám.”), míg Csernihovszki inkább ragaszkodik az európai kultúrához, s a maga zsidóságát is csak abban tartja értelmezhetőnek. *Apolló szobra előtt* című versében például így szólítja meg a görög istent:

„Tünődve nézel rám! Mert távolabb jutottam én mindenkinél tetőled az úton, melyen tévelyeg az ember, s elsől térek íme vissza hozzád, mert utálom már az örök halódást, és összetörtem lelkem láncait, a lelkemét, mely él és földet áhít.

Aggott e nép, – s istene véle vénhedt!”

(Kardos László fordítása)

Később Bialik és Csernihovszki is áttelepült Palesztinába, de kettőjük közül csupán az utóbbi tudott valóban akklimatizálódni. Bialik költői világát bevándorlása után is a gálutban szerzett tapasztalatok és bizonyos szempontból a honvágy határozta meg. További elszigetelődéséhez az is hozzájárult, hogy az 1926-ban alapított *Ktuvim* című irodalmi folyóirat köré csoportosuló fiatalok (*Álterman, Leá Goldberg, Horovic, Zúszman*) nem az askenázi, hanem a véghangsúlyos szefárd dialektust teszik az írott nyelv normájává.

A század eleji ivrit nyelvű költészet – személyes kapcsolatok is ápolva – lényegében párhuzamosan halad az Európában kifejlődő számtalan irányzat térnyerésével és hullámszásával. A szimbolista és az expresszionista költészetfelfogás itt is érezte hatását, ami azonban Palesztinában erőteljes nyelverteréssel is párosult. E nemzedék képviselői még nem érzik ott-hon magukat a Szentföldön, szellemi hazájuk a kényszerűen hátrahagyott kontinens. Idézzük itt Dávid Simóni *Idegen* című versének néhány sorát, amelynek már-már allegóriává nőtt növénymotívuma pontos képet nyújt erről az életérzésről:

„Távol földről hozta egy barátom,
Apró ajándék: egy cserép növény.
Magányosan busong a kis szobában,
Sarokban áll, csak ritkán éri fény.

Csak akkor hull fény a komor sarokba,
Mikor a fáradt alkonyat borong,
Idegenül, magában és szorongva
Teng ott a sorvadt szár s a kajla lomb.”

(Kardos László fordítása)

Simónin kívül ehhez a körhöz tartozott még a francia szimbolistaakra, valamint Blokra, Jeszenyinre és Mandelstamra tekintő Jichák Lámdán, Ráhel s persze a magyar származású Ávigdór Háméiri is, akinek példaképe Ady Endre volt.

Az ő szellemiségük erőteljesen hatott a már említett Áltermanra, valamint Avrahám Slonszkira, akik európai születésűek, ugyan de a középiskolát már héber nyelvű gimnáziumokban végezték. Ezekben a fiatalokban a honalapítók küldetés-tudata munkál, s így korán elhatárolják magukat az idősebtől. Gondolatvilágukat nagymértékben alakítja a marxista filozófia, s vele karöltve az oroszországi futurizmus esztétikai elképzelései. Ők elutasítják a diaszpórábeli létező túlzott kötődést, helyette inkább az új ország mindennapjai felé fordulnak.

„Bárhonnan száll a gálya
s bármerre tart,
nagy útunkon csak pihenő e part.
Minek is tűznénk jelt a hegy fokára?!
A mi hegyünk?
Meghálunk és meggyünk.

RÉGI ÉS ÚJ JERUZSÁLEM FOTÓ: KÖBÁNYAI JÁNOS

A vasmacsát a habba!
Az árbcocról a vásznat!
Jó lesz e táj múltó kis állomásnak!
No, most hány öslakó van
Köztünk s hány idegen?
Ki mondja meg nekem?
Hajósok vagyunk mind-mind egy hajóban.”

(Á. Slonszki: *Indulás*, részlet.
Ford.: Kardos László)

Külön utakat jár az expresszionista *Uri Cvi Grünberg*, aki – mint *Itámár Jáoz-Keszi* igényes utószavában olvashatjuk – sokak szerint az európai zsidóság pusztulásának leghitelesebb siratója. Az itt bemutatott kötetből azonban ez sajnos nem derül ki, hisz a válogatásban Grünberg mindössze három verssel szerepel.

A harmincas évek közepén alakult ki *Jonátán Rátos* vezetésével az úgynevezett „kánaáni iskola”. Fiatal költők megkíséreltek visszatalálni a Szentírás – szintén egy „antológia”! – legkorábbi nyelvi rétegéig, s vele újrateremtteni egy, az európaiaktól eltérő, inkább a sémi környezet jellegzetességeit mutató, ősi formakultúrát. E törekvés sem ellenkezik az európai kezdeményezésekkel (l. a nyelvtörténet szerepe Mallarmé és követőinek lírájában), mégis hozzájárult ahhoz, hogy olyan ivrit nyelvű irodalom alakulhasson ki, mely ezután saját törvényei szerint változik. A *Múlt és Jövő* e száma több Jeruzsálemhez kötődő verset közöl: hadd gyarapítsam ezeket én is egygel, *David Rokéah* költeményével, mely a „kánaáni iskola” jegyeit viseli magán.

D. Rokéah: *Jeruzsálem*

Hadd fényesítsem köveid,
míg vágyam tükre lehetsz:
dics-fenyőké; gyanta-szívünké.

Kristály a reggel,
benne gyűjtöm
a város falai felett
hajnalban ébredő
napodnak képét:
ércmozsárban
fénykalász.

Hadd fényesítsem köveid,
míg átáramlik rajtad álmod,
szikláid tördelő folyó
vándor-vágy véső...

(Tandori Dezső fordítása)

A bevándorló palesztinai zsidóságot a függetlenségi háború és az utána következő közös munka tette valódi nemzetté. A sokfelől érkező, egymástól távol eső kultúrákban felnőtt emberek lelkében az egyik legfontosabb közösségformáló erő, talán még ma is, a hon veszélyeztetettségének tudata. Más oldalról pedig az egyeztetés színtere – a piacon kívül – a hadsereg, ahol lehetetlen az eredet szerinti elkülönülés. Az alkotók többsége ekkor maga is katona, a hazafias hangvétel határoz meg a függetlenségi háború idején (1948) lényegében minden irányzatot. Ezekre az évekre esett az első olyan költők tömeges megjelenése, akik már az ország szülőttei voltak, illetve gyermekkoruktól ott nevelkedtek. Őket általában a „Pálmáh nemzedékének” hívják (Pálmáh = a Plugót Máhác, azaz a Ro-

hamosztagok szavak rövidítése), s többek között *Hájim Guri* valamint *Ámir Gilboá* is közéjük tartozott, akiktől e számunkban egy-egy verset olvashatnak. E nemzedék felfogásában az évek során természetesen komoly változások álltak be, témáik jóval változatosabbá váltak, ám hatásuk ma is érezhető.

Nem állom meg, hogy ne idézzem itt Ámir Gilboának egy már viszonylag idősen írt költeményét, mely véleményem szerint az egyik legszebb vers e kötetben:

Ezen az ösvényen...

Ezen az ösvényen nem járok többé, biztosan tudom.
Egy fa kérgére nyomom tenyerem. Mielőtt megjön az eső,
más is jár erre, meglehet, és tenyerét
a fa kérgére rányomja ő is. Lehellet-érintésemhez
lehellet-érintést igazít akaratlan.

Aztán megjön az eső. És az érintések mind lemosódnak
a földbe, és beivódnak a földbe, gyökerekbe hatolnak
és fölszállnak a törzsben, a gallyakon át friss zölddel töltik
a lombot.

Hol leszek én, amikor tenyerünk lehelletnyi zöldje,
az enyém meg az övé, ki utánam járja az ösvényt,
a szakadatlant, örök, zöld lihegésben összefonódik.

(Csordás Gábor fordítása)

Az a nemzedék, amely a hatvanas évek elején indul, a korábbiakkal és az európai folyamatokkal épp ellentétben, a maga számára terhesnek érzi a társadalmi témák kötelezőségét, s a személyiség belső világa felé fordul. Vége a „hősi kornak”. *Nátán Záh*, *Dália Rabikovics*, *Jehuda Amiháj* és *Ásér Rájh* jelentkezésével megváltozik az irodalmi köznyelv, eltűnik a pátosz, helyét az ironia veszi át. Ezzel párhuzamosan természetesen egy a beszélt nyelvhez közelebb hangütésű líra alakul ki, és néhányan kifejezetten kerülnek a nemzeti témákat. Az irodalomnak ekkor már nem kell tőle idegen funkciókat is betöltenie. Az író ugyan változatlanul társadalmi szereplő, de elhatárolhatja magát a politikától. E kényszerű ballaszttól megszabadulva, lényegében ez a generáció találhatott először külföldön is megértésre. A legtöbbet fordított alkotó az otthonában már szinte „nemzeti intézménynek” számító Jehuda Amiháj, akitől e számunkban több olyan verset olvashatnak, amely nem szerepel az antológiában. Stílusát a tárgyközelség, az útját óvatosan kereső értelem ironiája jellemzi, amihez széles horizontot teremtenek a bibliai vonatkozások. Amiháj nem választja el a szakrálisat a hétköznapitól, így szövegei képileg és nyelviileg is kellően érdekesek ahhoz, hogy foglalkoztassák olvasóink képzeletét, hassanak tudatára. Idézzük itt egy híres versét, amely látszólagos egyszerűsége ellenére igen bonyolult, hisz a frontot áztató eső motívumában egy pillanatra vegyíteni tudja a halált az étellel.

Eső a fronton

Eső esik barátaim arcára:
élő barátaim arcára esik,
akik pokróccal takarják be fejüket –
és halott barátaiméra is esik,
akik már többé nem takaróznak.

(Csoóri Sándor fordítása)

A *Dávid tornya* című kötet bemutat számos olyan fiatal, illetve középkorú alkotót is, akik ma ismét új hangot képvisel-

nek az izraeli költészetben. Sokukban munkál például a szülei által átélte Soá szörnyűségének élménye és az abból fakadó veszteségérzet; míg mások – akik időközben érkeztek az országba – egy más kultúráról átváltva gazdagítják az ivrit nyelvű irodalmat. Olyan költők számítanak ehhez a csoporthoz, mint *Dán Págisz*, *Tuvja Ruvner*, *Jaákov Beszer*, a magyar származású *Itamar Jáoz-Keszt* és *Erez Biton*.

E néhány sorban természetesen nem térhettünk ki számos fontos irányzatra, költőre, akik azonban mindnyájan bemutatkoznak e kötet lapjain. A kérdés csupán az, a verseket olvasva megérezzük, megérezhetjük-e azt az alig megfogalmazható, mert nem egyetlen személy által képviselt tudati viszonyulást, ahogyan egy nemzet válaszol a lét, az idő és környezetének felszólításaira. Azért is különösen érdekes ez, mert e könyv – melynek megszületéséért Székely Magdát illeti külön köszönet – egy keletkezőben lévő vagy újból eszmélő nemzet öntudatának mélyéről merít annyit, amennyi csak markába fér. Persze fordításokban. De a magyarítók igényes munkája révén így is képet alkothatunk magunknak ama irodalom legfiatalabb rétegéről, amelytől kultúrkörünk legcsodálatosabb szöveggyűjteménye származik. Dávid lantját ma modern dalnokok veszik föl; megenyhül-e tőle a Teremtő haragja? Mert a szó mindenkor szent, és a szavak erősebbek a kőnél. Főlépül-e belőlük Dávid új tornya?

* Ezt a kritikát azért rendeltük meg, mert a kötet megjelenését legutóbb az ideai könyvhétre harangozták be. Elmaradása egy szomorú, már-már megalázó többéves ígéretes, huzavona mementója. Az Európa Kiadó több éve késlelteti az államközi szerződésben is szereplő kötet megjelenését, miközben a partner EKED Kiadó ezalatt három magyar antológiát bocsátott közre ivritül. (A szerk.)

EGÉSZSÉG ÉS SZÉPSÉG A HOLT-TENGERBŐL

JERICHO
és
JORDAN

termékcsaládok

A gyógyhatású Holt-tenger sója és fekete iszapja, valamint
a bibliai tájak gyógyösvénykivonataiból
készült finom kozmetikumok

HOLT-TENGERI SÓ ÉS ISZAP

Kapható:

SKÁLA-MTRÓ, Budai SKÁLA, DUTY FREE FERIHEGY
és mindenszínvonalas üzletben

postai utánvétellel megrendelhető:

H+I Kft. 1147 Benkő u. 19.

T: 164-1201

HAGYJA, HOGY HASSANAK ÖNRE IS!

Gershon Shaked

IFJÚKORI ÖNARCKÉP JERUZSÁLEMBŐL

David Grossman regénye*

Vajon nem csak egy pár szem és
fül vagytok? Láttok, hallotok,
emlékeztek, de tudni mikor fogtok?

[HENRY ROTH: NEVEZD ALVÁSNAK]

Az elmúlt években a héber irodalom olyan bonyolultan kifinomult lett, hogy az ember kezdi azt kívánni, bárcsak születne egy könyv, amely kevésbé kifinomult, viszont annál bölcsőbb. És most nem az előző generáció irodalmi nagyságaira gondolok (Yaakov Shabtaira, A. B. Yehoshuára, Yehoshua Kenazra, Ámosz Ozra, Amalia Kahana-Carmonra, Aharon Appelfeldre, Yitzhak Orpazra és a többiekre), akik bölcsességüket adták a héber irodalomnak, hanem a most érlelődő ifjú titánokra. Grossman az utóbbi csoportba tartozik, és bizonyos, hogy az egyik legtehetségesebb azok közül, akik a '80-as évek irodalmi porondján feltűntek. Bár korábbi művei kimagaslóak, neki se mindig sikerült egyensúlyban tartani a bölcsességet és a kifinomultságot, nem sikerült még legfontosabb munkájában, a *Lásd: Szerelem-ben* (See Under: Love) sem.

A *belső grammatika könyve* (The Book of Internal Grammar) sokkal visszafogottabb és szerényebb mű, mint a *Lásd: Szerelem*. Grossman ezúttal meg se kísérli, hogy belevágjon a generációját foglalkoztató nagy kérdésekbe, mint amilyen a zsidó-arab együttélés vagy a holocaust és túlélőinek rejtélye, vagyis azokba a problémákba, amelyekkel a zsidók és az izraeliek az újságokban foglalkoznak. A könyv mélyre ereszkedik térben és időben, ám anélkül, hogy ábrázolni akarná őket. Nem akar elénk tárni vagy bemutatni semmilyen centrális problémát, tudatosan ragaszkodik a peremterületekhez. Lehet, hogy ezek a peremterületek centrálisak, de olyan módon, amely nem hasonlít semmire, amihez korábban hozzászoktunk. Grossman a legköltőibb város, Jeruzsálem egy nagyon prózai részét választotta színhelyül. Vajon e sokarcú városban melyik héber író ne találta volna meg a saját festői szépségű csücskét? Van-e még olyan szimbólum, amelyet ne használtak volna el, hogy szimbolizálják a szimbolikust, allegorizálják az allegorikust? Bármit tettek Jeruzsálem vállaira, a város dicséretre méltó türelemmel viselte. Grossman azonban, ellentétben elődeivel és kollégáival, egy szürke, kültelki lakótelepet választott színhelyül a Beit Hakerem környékén, de a szimbólumokat nélkülöző leírások olyan sugárutakat fednek fel, amelyeknek több a jelentésük, mint bármely pontos helyszínen lévő metaforikus üzenet.

* In: *Modern Hebrew Literature*

A legközönségesebb családi élet is összetett. A nyárspolgári és banális esetleg a lelki élet bonyolult mélységeit takarja. Kleinfeldék, a főhős Aharon családjának tagjai egyszerre tipikusak és atipikusak. A főhős egy további ellentmondásra is rámutat, hogy tudniillik mást mondanak erről a korszakról és a generációjáról, és más van Aharon fejében: „a tranzisztoros generáció, a 'je-je-je' generáció. Mi köze mindennek ahhoz, ami az ő fejében van, ahhoz, hogy ők talán már sehol másutt nem tudnának élni, gyökeret eresztetni”.

A regény történeti ideje az 1967-es hatnapos háború előtti korszak, a várakozás és a gazdasági válság napjai. A háttér Aharon apjának (egy orosz munkatáborból menekült) és az anyjának (aki elárult menekültként maga nevelte fel a lánytestvéreit) élettörténete. A történelem rányomta bélyegét az életükre, de nem úgy, mint a *Lásd: Szerelem szereplőire*, mert Grossman ezúttal jobban érdekelte, hogy a személyes lélektani múlt hogyan befolyásolja a jelent, mint az, hogy történeti összegzést adjon egy kollektív problémáról. A regény kapcsolatrendszere nem egy történelmi állapotot illusztrál, inkább a történelmi állapot van beleszöve a kapcsolatokba. Aharon, a 14 éves kisfiú rájön, hogy a közelgő történelmi esemény másodlagos jelentőségű, és közvetlenül nem érinti az igazi és nyomasztó problémát, azt hogy neki Beit Hakeremben kell felnőnie. (Margaret Mead regénycímét: *Nagykorúvá válás Szamoán* kölcsönözve jobb szeretném azt mondani, hogy „nagykorúvá válás Beit Hakeremben”, mert Grossman sokkal jobban érdekli a humánantropológia és az egyén helyzete egy speciális antropológiai kontextusban, mint a szociológia.)

A *belső grammatika könyve* nem a semmiből lett, a közeli és a távoli múlt regényei rajta hagyták nyomukat. Amosz Oz is, David Shakar is a maguk módján próbálták egy gyerek szemével felfedni Jeruzsálem arcait. A. B. Jehosúa egész életművét átítatja a realiztikus helyzetek és a groteszk és fantasztikus kifejezések elegyítésével. Mi több, van valami hátborzongató kapcsolat Grossman regénye és Henry Roth csodálatos könyve, a *Nevezd alvásnak* (Call it Sleep) között, amely 1934-ben Amerikában jelent meg, és az 1960-as években váratlanul újjászületett. Folytathatnánk a sort azzal, hogy a *Nevezd alvásnak* című regényre hatással volt James Joyce két műve is, *Az ifjúkori önarckép* és az *Ulysses*. A regény egy New York-i bérlakásban lakó kelet-európai bevándorló család életét írja le; tele van ödipális komplikációkkal a fiú, David, és az apja között, aki rendszeresen veri, és azt hiszi, hogy David nem is az ő fia; látjuk még David és az anya, valamint a szomszédság viszonyát. Roth bámulatos ügyességgel tárja elénk a bevándorlók kalandjait, s egy fiú sorsát, akinek a családja ellen kell „vallania”, aki az apja vádlójává s a szülei bírójává válik. Grossman is kiaknázza könyvében a bevándorlók fiának életét, aki küzd a szülők történetének súlyos terhével, küzd az apjával folytatott ödipális kapcsolattal, és küzd saját helyének megtalálásá-

val a környéken és a nagyvilágban. Nem tudom, hogy Roth befolyásolta-e Grossmant, mindenestre a két mű között szoros rokonság van, és mindkettő erős hasonlóságot mutat a közös forrás, Joyce műveivel.

Az erős helyi íz főképp onnan ered, hogy Grossman ügyesen vegyíti az emigráns szókincset – azt a jiddis-héber keveréknnyelvet, amely tovább él az utódok beszédében (s ez megingt csak Roth regényét idézi) – az új izraeli dialektussal, amely a fiatalok nyelvhasználatában teremtődik meg. A hozzávalókat egy különös nyelvi egységbe kotyvasztja a szerző, s ennek az egységnek része a narrátor egyéni szóhasználat is. A nyelv belsőleg hitelesíti a környék életét: vagyis a színhelyet, a '60-as évek Izraeljét. A fiú/művész sajátos nyelvhasználat is ott érhető tetten, amikor megpróbál folyamatos igeidőket alkotni a héberben. Az angol igevégződéseket átviszi a héberbe, és az egészen személyes létállapot kifejezésére azt mondja, hogy *ne'elam*-ing (eltűnő), *holem*-ing (álmodó), *tahor*-ing (megtisztuló), mert csak ezek segítségével tud érintkezni a külső világgal. Jellemző, hogy ennek az érzékeny lakótelepi fiúnak az eredeti nyelve valami olyan formába abszorbeálódik, amelybe valóságos dialógus, összetett beszédfordulatok és tudatáram keveredik, amikor az elbeszélő részben közvetít, részben azonosul hőisével. A regény vége felé a tudatáram lesz a főszerep (akárcsak a *Nevezd alvásnak* lapjain), jelezve hogy Aharon fokozatosan befelé fordul és elszigetelődik a világtól.

A nyelv alapján úgy tűnik, hogy a regény – amely látszólag távolságot tart a konkrét időbeli eseményektől, és nem tűri, hogy az olvasó szimbolikusan értelmezze a színhelyet – kíméletlenül része annak a társadalmi csoportnak, amelyet lefest, vagyis a második világháború utáni bevándorlók és gyermekeik generációjának. Igaz, hogy Aharon rendkívüli művészpalánta, de kivételessége csakis a visszafogott háttérben érthető, abban a környezetben, amelyből kiemelkedik. Nem kevésbé fontos itt az az emberi táj, amelyből a figurák, a szokásaik és a telep törvényei megteremtődtek. Mindezt jelbeszédnek nevezném, amely megvilágítja mindazoknak az antropológiáját, akik a telepen laknak. A regény egy alsó-középosztálybelinek nevezhető lengyel-zsidó menekült család – Mose, Hinda, Johi és Aharon – mindennapjait tárja elénk. A szülők közhivatalnokok, a lány érettségire készül, a fiú pedig egy gimnázium kiváló tanulója. A család fő szertartása az evés. A szereplők az ebédőasztalnál találkoznak össze, s az étel fő fegyverré válik az anya és egy második nő (aki talán a papa szeretője, talán nem) kezében, hogy megvívjának a férfiak kegyeért. Az ebédjelenetnek vannak visszatérő szokásai: a mama megalazza Aharont, aki szerinte nem fejlődik. Kényszeríti, hogy egyen, és ne bosszantsa a családját a tökmagságával. Ugyancsak családi rítus a kártyázás, és a mamuttakarítás minden csütörtökön, amely része a sábeszre való készülődésnek, és amelyben a nagymamától a kisunokáig mindenkinek részt kell vennie.

A regény középpontjában a fiú bármicvó szertartása áll. Mindazt, ami előtte vagy utána következik, a nagy esemény szemszögéből látjuk. Az egész elbeszélés Aharon felkészülésének története, amelyben életének különböző stációi egyben a tűz- és vízpróbákat is jelentik a felnőtté válás útján. Az életstációk egyszerre valóságosak és szimbolikusak, és jól jellemzik a családon belüli és a környékbéli incidenseket. A szomszédságnál feszültség érezhető az ártatlanság és halál, valamint a bimbózó és az érett nemiség között. A kisfiú szemtanúja egyfelől a betegségnek és a halálnak, másfelől a fiatal és egyre terebélyesedő szexualitás változó szintjeinek.

Aharon (és a szerző) számára a szexualitásnak az egész re-

gényben kettős jelentése van: vad és csúf dolognak látják, amely mintha magában hordaná az önpusztítás csíráját, kegyetlen erőket képes életre hívni. De amikor a szex a szeme előtt zajlik, az apja és az anyja között vagy a szüzességüket elvesztő szomszéd fiúk között, akkor csömör lesz úrrá Aharonon. A regény alapján úgy tűnhet, hogy aki genetikai vagy pszichológiai okok miatt nem tudja kibontakoztatni a szexuális vágyait (Aharon példának okáért), az közelebb kerül a halálhoz, mint az élethez; amit Aharon megnyer a szerelemről szőtt romantikus ábrándjain, azt elveszíti a normális szexuális kalandok területén. Ám a főhős, aki nem fejlődik, úgy látszik, rokonszenvesebb lesz azok szemében, akik emberi gyarlóságuk jeleként elveszítik ártatlanságukat, és nemileg érettek lesznek. Bizonyos értelemben *A belső grammatika könyve* annak tapsol, aki nem hajlandó felnőni, és kritizálja a felnőttiséget.

Aharon a szemünk előtt fejlődik; először meg kell küzdenie a külvilágból érkező bizonyítékokkal – a nemiséggel, a kegyetlenséggel, a közönségességgel, a pusztulással és a halállal –, utóbb befelé fordul, mielőtt szerelmes lesz a szerelembe. Amikor az orrára csukódik a szerelem kapuja, Aharon visszahúzódik, és eltűnik a külső világból. A valóság áttűnik a groteszkbe és a fantasztikumba, innen pedig egy belső tudatáramba, amely internalizálja a tapasztalást, és kifejezi Aharon fokozatos lemondását a külső világról. A külvilágban felködlő történelem nem töri meg ezt a visszahúzódást, érintetlenül hagyják azok a fejlemények, amelyek végül a hatnapos háborúhoz vezetnek.

Ettől kezdve a regény egy lakótelepi család életének mélyen realista összegzéséből átalakul introvertált narrációvá; egy érzékeny gyerek lelkét vetíti elénk, amelyben rés támadt az érzékenysége, az értelme, a képzelőereje, másfelől a fizikai fejlődése között. Ez talán a legtisztább kifejezése annak, hogy a regény egy művész önarcképe kamaszkorából, akinek a teste képtelen felnőni a lelkében végbement változásokhoz.

12-től 14 éves koráig, 1965-től 1967-ig követjük Aharon Kleinfeldet. Aharon a világirodalom többi introvertált fiúalakjára emlékeztet (Hannóra a *Buddenbrook-ház*-ból vagy Thomas Mann Tonio Krögerjére, Herman Hesse *Demian*-jában Emil Sinclairre, Stevenre az *Ifjúkori önarckép*-ben, Marcel Proust fiataljaira, és természetesen Davidre Henry Roth *Nevezd alvásnak* című regényében). Vannak rokon figurák a héber irodalomban is, mindenekelőtt Amosz Oz *A gonosz tanács hegye* (*The Hill of Evil Counsel*) című művében és David Shahar *Az összetört hordók palotája* (*The Palace of Shattered Vessels*) című regényorozatában. Hasonlóan a legtöbb ilyen íráshoz, itt is a költői fiatalság, egy gazdag belső élet birtokosa szembesül a polgári társadalommal, amely szlogeneken keresztül kommunikál, és csak sztereotipikus életet tud kínálni. Aharon annyiban rendkívüli, hogy nem akar szociális értelemben azonosulni a környezetével, és nem hajlandó úgy fölnőni, ahogy a körülötte lévőek.

A fiú a lelke mélyén rájön, hogy a fizikai növekedés késlekedésének van egy negatív jelentése, de a veszteséggért cserébe kap is valamit: a többiek, a világ többsége külsődleges grammatika alapján él, Aharon életét viszont mintha egy belső grammatika határozná meg, amely független a külső körülményektől. Aharon belül viseli a művész glóriáját, a fejlődése és növekedése csak rá jellemző, és különbözik a tömegektől. Mindezek ellenére (akárcsak Tonio Kröger) a főhős azért sóvárog, hogy olyan legyen, mint a többiek, és annak ellenére, hogy büszke rendkívüli státusára, irigyli őket.

Aharon egyfajta Hüvelyk Matyi, és a típus, aki nem nő. Közben szorgalmasan kutat a növekedés jelei után, azt kíván-

ja, bárcsak ártatlan, ép és tiszta maradhatna (az utóbbi kifejezés igen gyakran szerepel a szövegben). A fiatal, ártatlan fiú ki van téve az élet nyers, közvetlen szexualitásának, és tudatalatti kioltásokra van szüksége, hogy védekezzen ellene: „Ha az ember elfogadja a beteljesülés e misztikus uralmát, a vér szavát, máris rátévedt az útra, amely szolgáshoz, sivársághoz és szürkeséghez vezet, s amelyen lépésről lépésre, rövidítések és kitérők nélkül eljut végcéljához, amely nem más, mint a halál.”

Ez az érem egyik oldala, amely azt mutatja, mennyire megrettentí Aharónt a pubertáskor, a nemiség, a világ. Az érem másik oldala persze azt mutatja, hogy Aharón vonzódik is ehhez a világhoz. Szemtanúja a szülők szexuális játékának. Aharónból hirtelen Kukkoló Matyi lesz, aki élvezi és aki vonzónak találja mindazt, amit tapasztal. A nemi élet Kukkoló Matyijaként még föl is derít egypár szerelmeskedő macskát, hogy szemtanúja legyen a tiltott kalandnak. Megbámulja a smároló párokat, s a függetlenség napjának éjszakai karneválján minden oldalról szex veszi körül.

A valósággal konfliktusba keveredve Aharón romantikus szerelembe menekül. Jáéli, véletlen választottját a fantázia és álom képeivel ruházza föl, saját létkörébe vonja és annyira Gideóhoz, a legjobb barátjához kapcsolja, hogy lehetetlen megmondani, hogy Aharón a lányba szerelmes, a fiúba, mindkettőjükbe vagy magába a szerelembe. Mindenesetre inkább lenne szerelmes a szerelembe, mint a szerelem tárgyiba. „A szerelem meghódítja a halált” – gondolja magában, és amikor ellopja imádottja egyik ruhadarabját, egyetlen zokni-ban egy egész világot fedez fel.

Ezek szerint David Grossman számos egzisztenciális kérdést vet föl. Először is, hogy az ember a testével együtt szüle-

zik, és képtelen megfutamodni a test által kirótt parancsok előtt. A lélek próbálkozása, hogy kezelje a test formáját – a méreteit és a nagyságát – hiábavaló tragikomédia. Másodszor: a család és a törzs éppúgy fölülről kirótt, megváltoztathatatlan ítéletet alkot, mint a test. Aharón az áldozata vagy terméke a család és a törzs elnyomhatatlan dinamikájának.

A harmadik az örök harc az élni akarás és a halálvágy között, amely harc a serdülőkorban kezdődik és lesz érzékelhető. Hamlet híres monológja, a „Lenni vagy nem lenni” az egyik nagyszerű kifejezése az élni akarás és a halálvágy közti ingadozásnak. Mivel Hamlet serdülőkorban lévő fiatalember – ráadásul tipikus kamasz, aki ödipális problémákkal néz szembe, képtelen kezelni első szerelmét (talán épp ezen keresztül lehet megmagyarázni a kapcsolatrendszer Hamlet, Claudius, Gertrud, Ophelia és Horatio között) –, bénultság lesz úrrá rajta, és nem tudja, hogy meg akar halni vagy megpróbáljon fegyvert ragadni „tenger fájdalom” ellen. Másképpen, de az érzékenység örvénye ebben a regényben is létezik Aharón, Mose, Hinda, Johi, Jáéli és Gideón között. Ők nem hősök, csupán egy jeruzsálemi lakótelep egyszerű lakói, ám az összetett családi dráma – talán az emberiség első és egyetlen drámája – s e dráma érzelmi viharai itt is dúlnak.

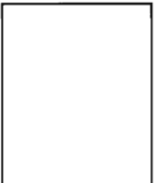
A belső grammatika könyve, amely tele van újítással és felfedezéssel, kreatív módon festi meg egy jeruzsálemi művész fiatalember ifjúkori portréját; ebben a környezetben egy teljes történelem íródott, azzal együtt, hogy eközben odakint a hatnapos háború történelmi ágyúí dörögtek.

Irigylem mindazokat, akik csak ezután fogják elolvasni ezt a könyvet.

BENEDEK MIHÁLY FORDÍTÁSA

FIZESSEN ELŐ FOLYÓIRATUNKRA! ÍGY OLCSÓBB!

A szelvényt kérjük kivágni és az alábbi címre postázni, megrendelőinknek csekket küldünk

<p style="text-align: center;">Megrendelem a MÚLT ÉS JÖVŐ című folyóiratot</p> <p>egy évre (4 szám) – 500,- Ft</p> <p>fél évre (2 szám) – 250,- Ft</p> <p>illetve a folyóirat eddig megjelent példányait:</p> <p>Antológia 1988 1989 (1, 2) 1990 (1, 2, 3, 4) 1991 (1, 2, 3, 4) (számonként 80,- Ft)</p> <p>(kérjük húzza alá a megfelelő szöveget)</p> <p>Név:</p> <p>Cím:</p> <p>A díjak tartalmazzák a postaköltséget is.</p>	<div style="text-align: center;"> </div> <p style="text-align: center;">MÚLT ÉS JÖVŐ SZERKESZTŐSÉGE</p> <p style="text-align: center;">Pf. 701/355 BUDAPEST</p> <p style="text-align: center;">1399</p>
--	--

FIGYELŐ

VOLENSZKY PAULA MUSRÁJA

1. Események

Tudományos konferenciák, előadások

BOROS István

Pluralizmus és tolerancia. Az antiszemitizmus Isten és az emberiség elleni bűntett. (A B'nai B'rith és a Konrad Adenauer Alapítvány nemzetközi konferenciája márc. 19–21.) In: *Magyar Nemzet* 1992. március 21.

V. BÁLINT Éva

Randolph L. Brahm előadása a neonácizmusról. (Az MTA Judaisztikai Kutatócsoport szervezésében márc. 23-án.) In: *Magyar Hírlap* 1992. márc. 25.

FRIGYESI Judit

Zsidó zene Kelet-Európában. (Előadás az ELTE Asszolóógiai és Hebraisztikai Tan-szék szervezésében március 24-én.)

Zsidó szellemi élet Magyarországon a két világháború között. (Tudományos konferencia április 6–7-én az „Alapítvány a Magyarországi Zsidó Kultúra Megőrzéséért” szervezésében.) Előadások: Szabolcsi Miklós: Változások a zsidó szellemi életben 1935 körül: magyar és zsidó identitáskérdések; Hidvégi Máté: A Löw-per; Schweitzer Gábor: Vigyázó szemetek Cionra vessétek; Siró Béla: A magyar zsidóság és a református egyház; Haraszti György: A zsidó bevándorlás megítélése a történetírásban; Frigyesi Judit: Zsidó elhivatottság: zsidók a magyar zenei életben a két háború között; Joszéf Kohén: A magyarországi ortodoxia álláspontja a status quo-hitközségekről; Schweitzer József: *Ha-Cófé*: A modern magyarországi zsidó tudomány folyóirata; Felkai László: A budapesti zsidó fiú-, illetve leánygimnázium története; Csengeri Imre: Székelyhid: Élet és tanulás egy jesivában; Domán István: Jesiva éveimről; Büdszentmihály, Galánta, Verpelét; Voigt Vilmos: A Magyar Néprajzi Társaság és a zsidó hagyományok kutatása; Meir Weiss: Patai József; Tamássy Györgyi: Blau Lajos levelezése; Komoróczy Géza: Hahn István tudományos pályakezdése; Zeke Gyula: Pap Károly, Szilágyi Dénes, Tábor Béla: Három zsidó önkép a vészorszak közepén; Andrew Moshe Moskovits: Kardos Albert, a zsidó, a tudós és a hazaszerető humanista; Haraszti Takács Marianna: Zsidó gyűjtők, gyűjtemények és mecénások Magyarországon; Marjanucz László: Zsidó műgyűjtők Szegeden; Szilágyi Mihály: Zsidó szellemi élet Tolnában a két

háború között; Cenner Mihály: Az OMIKE Művészakciójának helye és szerepe újabb kori színháztörténetünkben; Horák Magda: Zsidó színművészet Budapesten (1939–1944);

BÓDAY Pál Péter

Zsidó szellemi élet Magyarországon 1920–1944. (Egy konferencia kapcsán.) In: *Magyar Hírlap* 1992. ápr. 11.

Kollokvium a Goethe Intézetben: *Zsidó identitás – magyar és német tapasztalatok.* (ápr. 4–5.) In: *Új Magyarország* 1992. ápr. 2. Előadások: Komoróczy Géza: Felejtés, megbékélés, elfojtás, feldolgozás: a nemzet büszkesége vagy a múlttal való kritikus szembenézés; Claussen, Detlev: Együttélés a hóhér házában? Zsidók és németek közötti kapcsolatok 1945 után; Karsai László: Holocaust-viták a magyar sajtóban, 1988–1992; Wolffsohn, Michael: A múlt mint eszköz; Kugelmann, Cilly: Német zsidók – zsidók Németországban; A zsidóság helyzete a Német Szövetségi Köztársaságban; Erős Ferenc: A magyarországi zsidó identitás szerkezete a '80-as években; Virág Teréz: Identitás és társadalom a pszichoanalízis tükrében.

Dibbukok a Merlinben. (A Goethe Intézetben szervezett kollokvium kiegészítéseként.) In: *Esti Hírlap* 1992. márc. 31. 5. p.

LÁSZLÓ Ágnes

A zsidó Jónás és a magyar cethal. Beszélgetés Karsai Lászlóval a Goethe Intézet szemináriuma után. In: *Kurír* 1992. ápr. 4.

A katolikus egyház elítéli az antiszemitizmust. (Katolikus–zsidó nemzetközi konferencia febr. 20–21-én.) In: *Magyar Hírlap* 1992. febr. 22.

EMBER Mária

Wallenberg-kérdőjelek. (Előadás a Keresztény–Zsidó Társaság szervezésében március 11-én.)

SZÉCSI József

A Keresztény–Zsidó Társaság fóruma: Az abortusz negatív út. (Ranschburg Ágnes előadása és vita a Fasori Evangélikus Gimnáziumban.) In: *Magyar Nemzet* 1992. ápr. 2.

Ünnepi koncert április 22-én a Pesti Vigadóban. (A Keresztény–Zsidó Társaság szervezésében.) In: *Vasárnapi Hírek* 1992. ápr. 12.

A zsidó kultúra napja. (Március 22.) In:

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA AZ
1992. FEBRUÁR–ÁPRILIS KÖZÖTTI IDŐSZAK
ZSIDÓ VONATKOZÁSÚ IRODALMÁBÓL,
SAJTÓJÁBÓL

Ezt a munkát az Andrew and Pearl Rosenfeld Project on the History of the Jews of Hungary and the Habsburg Empire, Hebrew University, Jerusalem támogatta.

Magyar Nemzet 1992. márc. 23. Program: Az AJIN csoport kiállítása, a Szombat című folyóirat irodalmi estje Ember Mária, Székely Magda, Tóth B. Judit, Bárdos Pál, Konrád György, Mezei András és Schein Gábor részvételével. Babits Antal előadása a héber liturgikus zenéről és a spanyolhonból származó zsidó dallamokról. A két háború közötti zsidó témájú filmek közül levetítették a Gólem című 1920-ban készült német némafilmet (Rendezte: Paul Wegener–Carl Boese), a Zsidó boldogság című 1925-ben készült orosz–jiddis filmet (Rendezte: A. Granovszkij), a Dybuk című 1937-ben készült lengyel filmet (Rendezte: Michael Waszynski) és az 1915-ben készült Simon Judit című magyar filmet. A BBC dokumentumfilmje, Az utolsó Exodus 1991-ben készült az orosz zsidó emigránsokról, a Rőppentyűvilág című dokumentumfilmet Virág Teréz és Sipos András készítette.

Emlékünnepségek

Megemlékezés Párizsban a deportálásokról. In: *Magyar Hírlap* 1992. márc. 28.

A budapesti gettó felszabadulása. In: *El-lenállók és Antifasiszták Lapja* 1992. 1. sz. 1. p.

Dokumentumok a zsidóüldözésről. (Az Auschwitz Alapítvány emlékművet állított Ebensee május 5-én.) In: *Magyar Nemzet* 1992. febr. 25.

ROZS Mihály

A balfi kő az erőszak és a gyűlölet ellen. (Az Auschwitz Alapítvány állította.) In: *Vasárnapi Hírek* 1992. márc. 22.

STEPAN Balázs

Gázkamra Kőszegen. In: *Magyar Hírlap* 1992. ápr. 10. 11. p.

Egyéb rendezvények

Díszelőadás az Erkelben. (Az Amerikai Alapítványi iskola diákjainak angol nyelvű előadása: Judit Grünfeld: Shefford c. darabja.) In: *Pesti Riport* 1992. márc. 23.

Előadás Izraelettől a Magyar–Izraeli Baráti Társaság szervezésében a zalaegerszegi zsinagógában. In: *Zalai Hírlap* 1992. ápr. 9.

Ezúttal elmarad a Holocaust-találkozó. (A Magyarok Világszövetsége augusztus közepére tervezte. Interjú Vázsonyi Józseffel.) In: *Pesti Riport* 1992. ápr. 14.

Hazatértek az utolsó „hadifoglyok”. (Elhurcolt magányüjtemények hazaszállítása a Szovjetunióból és Németországból.) In: *Dunántúli Napló* 1992. febr. 12.

Mi lesz veled, apostagi zsinagóga? In: *Petőfi Népe* 1992. márc. 12.

POTOCZKY Júlia
A sírkőfaragó asszony héber betűi. (A Dohány utcai zsinagóga felújításáról.) In: *Pesti Riport* 1992. ápr. 2.

Zsidó lapok

E. FEHÉR Pál

Két világban. (A Jevrejszkij Zsurnálról.) In: *Népszabadság* 1992. márc. 20.

KARDOS Péter

Zsidó médiák IV. kongresszusa Jeruzsálemben. (jan. 24–31.) In: *Új Élet* 1992. febr. 15.

VÁRAI Emil

Jeruzsálemi sajtórándevű. (A zsidó sajtó feladata.) In: *Szombat* 1992. 3. sz. 28–29. p.

5. Mai zsidó élet – riportok

Jiddis tábla a Lenin úton (Birobidzsánban.) In: *Esti Hírlap* 1992. febr. 8.

KEREKES Melinda

Tel-Aviv Budapesten. (Kóser bolt a Klauzál téren.) In: *Pesti Hírlap* 1992. jan. 30.

KOVÁCS Attila
Kóser tréfli. (A verpeléti kóser pincészetéről.) 1992. *Népjúság* (Heves) 1992. ápr. 4.

MÜLLER, Melissa

Antwerpeni briliánsok. (A gyémánttözsdéről.) In: *Cash Flow* 1992. 4. sz. 65–68. p.

P. BODZSÁR Erzsébet

A világon mindenki makói? (Beszélgetés Tari Jánossal, a Messze mint Makó Jeruzsálemtől c. dokumentumfilm készítőjével.) In: *Csongrád megyei Hírlap* 1992. jan. 30.

Piac a vállalkozóknak. (B'nai B'rith szeminárium Nyíregyházán.) In: *Kelet-Magyarország* 1992. márc. 18.

SMIDEG Edit

A Klezmer Band. In: *Új Élet* 1992. márc. 15. 4. p.

6. Zsidó temetők

Emlékpark lesz Körmenden a zsidó temető. In: *Vas Népe* 1992. febr. 18.

Feladták magukat a kriptarablók. (A Mező Imre úti zsidó temető sírgyalázói.) In: *Magyar Hírlap* 1992. febr. 13.

HORVÁTH Sándor

Kövek a síron. Az „élők házában” – Nagysimonyiban. In: *Vas Népe* 1992. febr. 18.

KÓHALMI Endre

Játszóter a fejfák között. (A szarvasi zsidó temető.) In: *Békés megyei Hírlap* 1992. ápr. 8.

Mementó a zsidó temetőben. (Kecskeméten.) In: *Petőfi Népe* 1992. márc. 23.

7. Zsidó történelem

BENEDEK István Gábor

A felismerés könyve. (Krausz, Naftali: A rabbit hazaárulással vádolták c. könyvről.) In: *Egység* 1992. 9. sz. 12. p.

GERŐ András

Zsidó utak – magyar keretek a XIX. században. 2. rész. In: *Kritika* 1992. 2. sz. 25–26. p.

ECKHARDT mester

A Teremtés könyvének magyarázata. (Ford.: Szabó Tas.) Bp. 1992. Helikon K. 214 p. (Harmonia Mundi)

GOETSCHAL, Ronald

A kabala. (Ford.: R. Szilágyi Éva.) Bp. 1992. Akadémiai K. 176 p.

Évforduló a kiengesztelődés jegyében. (A spanyol kiűzetés 500 éves évfordulóján megemlékezés Spanyolországban.) In: *Népjúság* (Heves) 1992. márc. 31.

KOZMA György

A Habsburg–Löw találkozó 400. éve. (Prágában.) In: *Magyar Hírlap* 1992. márc. 7.

KRAUSZ, Naftali

A rabbit hazaárulással vádolták. Bp. 1992. Chabbad.

A vérvádak évadán. In: *Egység* 1992. 2. sz. 4, 10. p.

ÓNÓDY Éva

„Isten, áldd meg a magyart” – tizenkilenc nyelven. (Héberre fordította: Bacher Simon.) In: *Új Magyarország* 1992. márc. 14. 17. p.

RÓBERT Péter

Népvándorlás az újkor küszöbén. (Spanyol exodus.) In: *Magyar Hírlap* 1992. ápr. 4.

SZUNYOGH Szabolcs

Zsidók, németek 1848-ban. *Beszélgetés Gerő András történésszel.* In: *Köznevelés* 1992. 3. sz.

TÓTFALUSI István

A könyvek könyve. 1. köt. Az Ószövettség. (A Bibliából a Bibliáról.) Bp. 1992. Móra Kiadó 487 p.

WISINGER István

Egy némafilm második élete. (Bettauer Hugó: A zsidók nélküli város – Regény a holnaputánról c. regényéből 1924-ben készült filmjének retrospektív vetítése Bécsben.) In: *Filmvilág* 1991. 3. sz. 63. p.

8. Holocaust

BALOGH József

Ki torpedózta meg a Strumát? (A román zsidó emigránsokat szállító hajót 1942. febr. 24-én.) In: *Mai Nap* 1992. márc. 15.

BÄCHER Iván

Magyarok és „idegenek”. In: *Népszabadság* 1992. febr. 3. 7. p.

BEKE Mihály András

Párbeszéd a sötétben. (Román holocaust.) In: *Heti Magyarország* 1992. febr. 13. 12. p.

BÖRÖNDI Lajos

Gyermekek a Holocaustban. (Eisen: Árnnyak játéka c. könyve kapcsán.) In: *Kisalföld* 1992. febr. 15. 11. p.

CAMON, Ferdinando

Beszélgetések Primo Levivel. (Ford.: Székely Éva.) In: *Nagyvilág* 1992. 2. sz. 240–251. p.

DÉCSI Katalin

Holocaustkutatók. (Beszélgetés Szita Szabolccsal a Holocaust Dokumentációs Központ vezetőjével.) In: *Népszava* 1992. ápr. 11.

DÉSI Eszter

Mit ígérnek az argentin levéltárak? In: *Mai Nap* 1992. febr. 6. 7. p.

DÉSI János

Az olaszok segítenek Perlaszán. In: *Magyar Hírlap* 1992. jan. 29.

DOBOS Marianne

A szeretet összeköti az embereket. (Vékesné Korzati Erzsébet zsidómentő akciójáról.) In: *Vigília* 1992. 3. sz. 193–197. p.

GADÓ György

Mit képzel Balogh úr? In: *Kapu* 1992. 11. sz. 72–73. p.

H. ELEK Mária

Álláséptítés – haladlmars – Lichtenwörth. In: *Soproni Szemle* 1992. 1. sz. 32–44. p.

HAJDÚ Endre

Aki a váradi pokol tűzét szította. (Gyapay László) In: *Esti Hírlap* 1992. jan. 28.

A Holocaust köszegi áldozatai. In: *Vas Népe* 1992. márc. 25.

HORVÁTH J. Ferenc

Kísérletek történelmi amnéziára. In: *Szabadság* 1992. jan. 31.

JUHÁSZ Gyula

A magyar társadalom a második világháborúban. (Akadémiai székfoglaló előadás.) In: *Magyar Tudomány* 1992. 4. sz. 385–400. p.

KRIMOV, Georgi

Megtalálták a (bolgár) cár szívét. In: *Riport* 1992. febr. 21. 11. p.

LÉDERER Pál

Altona csontjai. In: *Népszabadság* 1992. márc. 26. 6. p.

LEVI, Primo

Akik odavesztek és akik megmenekültek. (Ford.: Betlen János.) Bp. 1992. Európa K.

LŐCSEI Gabriella

Angelo Rotta emléktáblája a budai Várban. Tizenkétezer oltalomlevél. In: *Magyar Nemzet* 1992. ápr. 7.

LŐRE Péter

A náciadász Wiesenthal aggódik a zsidóság jövőjéért. (Ötvenéves az Endlösung gondolata.) In: *Kisalföld* 1992. jan. 28.

MALOMFALVI Lóránt

Ki a treblinkai hóhér? In: *Új Magyarország* 1992. febr. 11. 14. p.

MÉCS László

A hamis Hitler-iratok után valódi Eichmann? In: *Esti Hírlap* 1992. jan. 20.

MÉCS László

Megemlékezés a Holocaustról. (Németországban Helmut Kohl tartott beszédet.) In: *Esti Hírlap* 1992. jan. 20.

ORTUTAY L. Gyula

A Vatikán visszautasítja a vádakat. (A The Jerusalem Post cikke a náci menekülésének segítségével vádolja a

Vatikánt.) In: *Népszabadság* 1992. febr. 17.

PRITZ Pál

Bárdossy László. In: *História* 1992. 2. sz. 10–12. p.

ROZS Mihály

A Buchenwaldi eskü. In: *Népszava* 1992. ápr. 11.

SÁGVÁRI Ágnes

Újraírható-e a történelem? In: *Magyar Hírlap* 1992. márc. 7.

BORHI László

Újraírhatjuk-e a történelmet? (Válasz Ságvári Ágnesnek.) In: *Magyar Hírlap* 1992. márc. 7.

Simogatott a mosolygós gyilkos. (Langa-do, L. M. – Dekel, S. C.: Children of the Flames c. könyvéről.) In: *Mai Nap* 1992. febr. 29.

STARK Tamás–SZABÓ Péter–SZAKÁLY Sándor

A magyar munkaszolgálat. In: *Magyar Nemzet* 1992. febr. 20.

STARK Tamás–SZABÓ Péter–SZAKÁLY Sándor

Maradhatunk és maradunk a tényeknél. In: *Magyar Nemzet* 1992. márc. 12.

STARK Tamás

„Megfogyva bár...” (Háborús népességmozgás Magyarországon (1941–1949.)) In: *Hírel* 1992. febr. 19. 14–20. p.

SZINAI Miklós

Kállay Miklós politikája és a Holocaust. In: *Magyar Tudomány* 1992. 1. sz. 111–117. p.

TÖRÖK Bálint

A hazáért harcoltak s haltak. In: *Magyar Nemzet* 1992. febr. 28.

WAGNER, Richard

Fasizmus és antikommunizmus jegyesei? (A Frankfurter Allgemeine Zeitung alapján.) In: *Beszélő* 1992. febr. 8. 24. p.

Wallenberg-irodalom

DÉSI János

Wallenberg-kiállítás Budapesten. (Születésének 80. évfordulójára. Beszélgetés Ember Máriaival, a kiállítás egyik szervezőjével.) In: *Magyar Hírlap* 1992. febr. 1. DUNAI Andrea

Élt-e még Wallenberg 1986-ban? In: *Szombat* 1992. 3. sz. 22. p.

ÉLIÁS József

„Talán kulcs Raoul Wallenberg tragédiájának megértéséhez.” Bp. 1990. MTA Judaisztikai Kutatócsoportja.

Szörjvet titkosrendőr Wallenberg haláláról. In: *Magyar Nemzet* 1992. márc. 11. 2. p.

9. Zsidó személyek

AMBRUS Katalin–BASSA László

Arthur Koestler és a cionizmus. In: *Szombat* 1992. 4. sz. 37–39. p.

BENEDEK István

Szondi. (Lipót.) In: *Taps* 1992. 2. sz. 16–17. p.

CSÁKI Judit

Sors és sorstalanság. Beszélgetés Kertész Imrével. In: *Kritika* 1992. 3. sz. 24–26. p.

HALÁSZ Péter

Kockás Pierre kontra Piszkos Fred. (Rejtő Jenőről.) In: *Élet és Irodalom* 1992. márc. 27. 4. p.

HALMOS Károly

Lánczy Leó. (1852–1921.) In: *Valóság* 1992. 1. sz. 49–54. p.

KARCAGI Katalin

Tanítással az előítéletek, a fanatizmus ellen. Telefoninterjú Elie Wiesellel.) In: *Szombat* 1992. 4. sz. 16–17. p.

Ma is hívőnek vallja magát. Interjú Fejtő Ferencsel. In: *Új Magyarország* 1992. febr. 12.

MAGÉN István

Tyroler József, a 48-as szabadságharc résztvevője. In: *Szombat* 1992. 3. sz. 35. p.

Markó Jeruzsálemben. (Markó Iván Izraelben.) In: *Népszabadság* 1992. febr. 22.

MÁRKUS Zoltán

Takács Etel emlékezete. In: *Dunántúli Napló* 1992. febr. 10.

NÉMETH Ágnes

Egy repdeső magyar Annyal – Izraelből. In: *Zalai Hírlap* 1992. jan. 30.

NÓGRÁDI Gábor

Az utolsó humorista. Beszélgetés Efrájim Kishonnal. In: *Kurír* 1992. márc. 25. 7. p.

PANEK József

Szegedre került, ami Szegedé volt. Nicolas Müller fotóművész gyűjteménye. In: *Csongrád megyei Hírlap* 1992. febr. 19.

RAKOVSZKY Zsuzsa

„Piros almák a Maroson...” Beszélgetés Réz Pállal In: *Beszélő* 1992. márc. 21. 39–43. p.

RÓBERT Péter

Egy turista hazalátogat. (Jichak Chum – alias Braun Ferenc izraeli író látogatása.) In: *Turista Magazin* 1992. 2. sz. 22. p.

SZOLOVJÓV, Vladimír

Nagy író volt-e Freud? (Ford.: Varga Orsolya.) In: *Nagyvilág* 1992. 3. sz. 387–393. p.

SZILÁGYI György

Kokó rossz kabala volt. (Zoli bohócról.) In: *Kurír* 1992. febr. 16.

VADÁSZ Ferenc

Látogatóban a magyar zsidó trónál. (Beszélgetés a kilencvennégy éves Sásdi Sándorral.) In: *Szombat* 1992. 3. sz. 40–41. p.

VÁGÓ Tibor

Akit őrangyal kísér. (Braun Tibor nyugalmazott főgyógyyszerész.) In: *Új Élet* 1991. dec. 15. 3. p.

VÉGEL László

A közép-európai hovatartozás. (Daniló Kísírl.) In: *Magyar Hírlap* 1992. febr. 8.

10. Emlékiratok, retrospektív interjúk

M. MESTER Katalin

Magyar zsidó vagyok. (Interjú Scheiber Ignácné Mayer Évával.) In: *Dunántúli Napló* 1992. febr. 27. 9. p.

TRIZNA István

Ember a túlvilágról. (Alt Dezső, a balfi túlélő.) In: *Kurír* 1992. ápr. 6. 6. p.

SZILÁGYI György

Elkészett nekrológ. (Frühwirth Ernőről.) In: *Ring* 1992. márc. 10. 29–30. p.

VENTER Marianne

Rezső bácsi szerencséje. (Mayer Rezső – képkereskedő.) In: *Népűjság* (Tolna) 1992. febr. 1. 7. p.

11. Mai zsidó társadalom

BIHARI László

Van-e jelleme egy népnek? 1-2. rész. In: *Kapu* 1992. 1., 2. sz. 10–11. p.

BORSÁNYI György

Zsidók a munkásmozgalomban. In: *Világosság* 1992. 2. sz. 145–151. p.

CSEPELI György

Tudásunk a nemzetudatról. In: *Társadalmi Szemle* 1992. 4. sz. 22–32. p.

ERÉNYI Tibor

Zsidók és a magyar baloldaliság. (Előadás a Mónus Illés Társaság és a Politikai-történelmi Intézet 1991. június 10-i konferenciáján.) In: *Világosság* 1992. 2. sz. 152–158. p.

ERŐS Ferenc

Pszichoanalízis és baloldal. (Hozzászólás Horváth Pál tanulmányához.) In: *Társadalmi Szemle* 1992. 1. sz. 91–93. p.

FEHÉR Károly

Béke házatokban! Magyar az, aki magyarságát és annak következményeit vállalja. In: *Kapu* 1992. 1. sz. 112. p.

KARSAI László

Magyarország a Holocaust után. In: *Világosság* 1992. 1. sz. 54–61. p.

MIKES Tamás

Zsidó társaságok Budapesten a 80-as években. In: *Cion* 1992. 2. sz. 8. p.

NEMESKÜRTY István

Polgári múltunkról. In: *Esti Hírlap* 1992. márc. 14. 7. p.

RÓBERT Péter

Magyarországi tankönyvek zsidóság-képe. In: *Szombat* 1992. 4. sz. 13. p.

TURÁN Tamás

Minden zsidó címe. In: *Buksz* 1992. 1. sz.

VARGA László

„Zsidókérdés” 1945–1956. (Előadás a Batthyány Társaság konferenciáján.) In: *Világosság* 1992. 1. sz. 62–67. p.

18. Zsidó tárgyú és vonatkozású szépirodalom

BÄCHER Iván

Nagyapa hült helye. In: *Népszabadság* 1992. ápr. 4.

BELLOW, Saul

A Bellarosa-kapcsolat. (Ford.: Falvay Mihály.) In: *Nagyvilág* 1992. 4. sz. 497–546. p.

DOR, Milo

Prágai utazások. (Ford.: Gimes Romana.) In: *Nagyvilág* 1992. 4. sz. 479–487. p.

Dybuk. (Összeállítás: Emmel, Felix: Vilnaiak Berlinben; Konansky, Mendel: A Habima születése; Thorau, Henry: Kiüzni a Dybukot; Zmudska, Elzbieta: 25 éves a varsói zsidó színház; Kopka,

Krzysztof: Itt éltek...; Madeyska-Pilchowa, Anna: Kabbala és haszidizmus; Czaplinsk, Leslaw: An-Ski drámája filmen; Manor, Giora: Bejart-balettel.) In: *Színház* 1992. 2. sz. 23–35. p.

E. FEHÉR Pál

Eötvös Károly. In: *Népszabadság* 1992. márc. 11. 8. p.

EÖRSI István

Három jegyzet. Részletek „Az időm Gombrowicz-csal” című készülő könyvből. In: *Mozgó Világ* 1992. 3. sz. 61–68. p.

FARKAS István

Önküzés a R'hoz Sabáziból. In: *Élet és Irodalom* 1992. jan. 31. 14. p.

HANKISS Ágnes

Egy hamis messiás evangéliuma. 1–9. rész. In: *Magyar Hírlap* 1992. febr. 1-től ápr. 11-ig.

KOESTLER, Arthur

Mint éjjel a tolvaj. (Részlet.) (Ford.: Borbás Mária.) In: *Szombat* 1992. 4. sz. 40–41. p.

MALAMUD, Bernard

Dublin megannyi élete. Bp. 1992. Európa K. 546 p.

MEZEI ANDRÁS

Elásott kés. In: *Élet és Irodalom* 1992. márc. 27. 11. p.

SZABOLCSI Miklós

Múlt és távol vonzásában. In: *Nagyvilág* 1992. 3. sz. 400–404. p.

19. Zsidó-keresztény párbeszéd

BALASSY László

Apor Vilmos, a vértanú győri püspök. In: *Új Élet* 1992. ápr. 1. 3. p.

Egyéves a Keresztény-Zsidó Tanács. In: *Új Magyarország* 1992. jan. 24.

KROÓ László

„Konfrontálódtam a teológiai zsidóellenességgel.” (Beszélgetés Majsai Tamás református lelkésszel.) In: *Szombat* 1992. 3. sz. 8–9. p.

VÁRAI Emil

A Keresztény-Zsidó Tanács első éve. In: *Szombat* 1992. 4. sz. 12. p.

20. Antiszemitizmus

BORBÉLY József

Földes Gábor emléktáblája. In: *Kisalföld* 1992. márc. 2. 2. p.

FAGGYAS Katalin

Beszélgetés a magyarországi zsidó Hitközségben. (Zoltai Gusztávval: A kormány nem antiszemita.) In: *Új Magyarország* 1992. márc. 7.

FAUCAULT, Michael

Életben hagyni és halálra ítélni. A modern rasszizmus gyökerei. (Ford.: Ádám Péter.) In: *Világosság* 1992. 1. sz. 45–53. p.

Gyújtóbombát dobta egy moszkvai zsinagógára. In: *Népszabadság* 1992. ápr. 7.

ILLÉS Lia

Levél az egykori gettóba. In: *Képes Újság* 1992. ápr. 4. 16–17. p.

KULCSÁR László

Élő veszély a fasizmus. (Beszélgetés Randalph L. Braham professzorral.) In: *Mai Nap* 1992. márc. 24.

KUZYNECOV, Echard

„Takarodj Izraelbe!” (Bevezette: Gereben Ágnes.) (Ford.: M. Nagy Miklós.) In: *Valóság* 1992. 3. sz. 88–100. p.

LENGYEL András György

Gyomnövények a magyar mezőn: – az antiszemizmus. Beszélgetés Karsai László történésszel. In: *Magyar Hírlap* 1992. márc. 21. 9. p.

MOLNÁR S. Edit

A nemzeti kommunisták antiszemita populizmusa. (Beszélgetés Jerzy Holczer lengyel professzorral.) In: *Magyar Hírlap* mell. 1992. ápr. 4.

PÁRTAY Tivadar

Huhogók. In: *Heti Kis Újság* 1992. febr. 7.

PELLE János

Vérvad Mátészalkán. Az újjáéledt história. In: *Világosság* 1992. 1. sz. 68–80. p.

A román kormány szót emelt az antiszemizmus ellen. In: *Magyar Hírlap* 1992. márc. 27.

TÓTH Ákos

Budaörsi röplaphabóri. In: *Népszabadság* 1992. jan. 31.

Tudjman és az antiszemizmus. In: *Magyar Hírlap* 1992. jan. 30.

UNGVÁRY Rudolf

Pedig nem követtem el semmit. In: *Népszabadság* 1992. márc. 28.

Neonácizmus

AVAR János

Szemben a szélsőségekkel. (Amerikában.) In: *Magyar Nemzet* 1992. febr. 19. 7. p.

Európában felizzik a fasizmus parazsa. (A The Times nyomán.) In: *Kis Újság* 1992. febr. 21.

Professzori nézetek. (David Irving angol történészprofesszor szerint a holocaust nem létezik.) In: *Kurír* 1992. márc. 9.

SZITA Szabolcs

Ámokfutás a valóság ellen. In: *Kisalföld* 1992. febr. 12.

Újfasizták a Duce erkélyénél. In: *Népszabadság* 1992. márc. 2.

B. VARGA Júlia

Hátborzongató tüntetés. (Varsóban.) In: *Kurír* 1992. febr. 21.

B. VARGA Júlia

Elmebeteg (lengyel) pártvezér. In: *Kurír* 1992. márc. 24.

Néphűség, avagy ismét a (német) náci. In: *Vas Népe* 1992. ápr. 8.

Osztrák neonácik lakat alatt. In: *Magyar Nemzet* 1992. jan. 10.

Ausztria az újfasizmus elosztója. In: *Magyar Nemzet* 1992. jan. 29.

KASZAB Zsuzsa

Az osztrák neonácik szorosan együttműködnek a magyar elvtársaikkal. In: *Magyar Nemzet* 1992. jan. 21.

KASZAB Zsuzsa

Az „Auschwitz-Lüge” büntethetőségéről vitatkoznak az osztrák törvényhozók. In: *Magyar Nemzet* 1992. jan. 27.

KASZAB Zsuzsa

Új törvény Ausztriában: A náci bűntettek tagadása büncselekménynek minősül. In: *Magyar Nemzet* 1992. febr. 28.

KASZAB Zsuzsa

Az elgázosítás osztrák „szakembere”: Walter Luifte. In: *Magyar Nemzet* 1992. ápr. 7.

SZITA Szabolcs

Ámokfutók. (Osztrák dokumentumösszeállítás a náci bűntetteiről.) In: *Mai Nap* 1992. febr. 10. 14–15. p.

FERENCZI József

Gyökös István azt állítja: Nem használták a fasiszta kifejezést. In: *Kisalföld* 1992. jan. 23. 5. p.

HAJBA Ferenc

Erő, rend, becsület. Gyökös István nemzeti szocialista reményei. In: *Népszabadság* 1992. jan. 23.

KARCAGI Katalin

Az újnáci kapcsolat – skinheadek közös balhéja Budapesten és Egerben. In: *Magyar Hírlap* 1992. jan. 25. 8. p.

21. Viták a magyar zsidóság helyzetéről

Hunniá-ügy a Parlamentben – Gadó György felszólalása

Napirenden kívül a Hunniáról. In: *Magyar Hírlap* 1992. febr. 5.

Sajtószabadság és a szellem önvédelme. In: *Népszabadság* 1992. febr. 5. 1,4. p.

TOMPA Imre

Tanácsok tisztogatóknak. In: *Kurír* 1992. febr. 7.

Örley Kör: „Amíg nem késő.” In: *Népszabadság* 1992. febr. 15. 4. p.

SZENTÁGOTTHAI János

Szócata a Házban. In: *Magyar Nemzet* 1992. febr. 19.

MOCSONOKY Gábor

Az Országház fantomja. Ismét gurul a hordó. In: *Új Magyarország* 1992. márc. 3.

CSAPODY Miklós

Koholmány az antiszemizmus vádjá. In: *Ring* 1992. márc. 10.

Kit véd az Új Magyarország? (A bécsi izraelita hitközség tiltakozása.) In: *Népszabadság* 1992. márc. 30. 3. p.

GADÓ György

A magyar belpolitikai élet egyes jobb és szélsőjobboldali jelenségei. Interpelláció a Parlamentben febr. 11-én. Teljes szöveg In: *Ring* 1992. febr. 25. 5–8. p. és *Beszélt* 1992. febr. 22. 16–17. p.

Gadó György interpellációja. Újra az antiszemizmusról. In: *Pesti Hírlap* 1992. febr. 12. 1,3. p.

FRANKA Tibor

Bevált, régi bélyegek? In: *Új Magyarország* 1992. febr. 14. 4. p.

SEMSEI Éva

Gadó kontra Brády. In: *Pesti Riport* 1992. márc. 20.

Kárpótlás

Az aranyronat kincse. In: *Vasárnapi Hírek* 1992. febr. 9.

CZAUNER Péter

Szigorúan őrzött listák. Kárpótlás az elkobzott zsidó vagyonokért is. In: *Népszabadság* 1992. ápr. 16. 7. p.

Embertelen kárpótlás. Hány forint egy élet? Beszélgetés Raj Tamással. In: *Mai Nap* 1992. febr. 26.

LÁSZLÓ Ágnes

Halottak körön kívül. (Beszélgetés dr. Káhlér Friggyessel, az Igazságügyi Minisztérium büntetőjogi főosztálya vezetőjével.) In: *Kurír* 1992. jan. 28. 6. p.

LÁSZLÓ Ágnes

Az első kirablások kora. Beszélgetés Mrávik László kutatóval. In: *Európa* 1992. ápr. 2. 20–23. p.

LÁSZLÓ Ágnes

A második kirablások kora. In: *Európa* 1992. ápr. 9. 54–56. p.

LÉVAI Júlia

Dicsőfény alulnézetből. In: *Magyar Hírlap* 1992. febr. 22.

Második kárpótlási törvény. In: *Vas Népe* 1992. ápr. 8.

NEMÉNYI László

Auschwitz és Baracska. Történelmi sérelmek orvoslása. In: *Beszélő* 1992. febr. 15. 10–11. p.

Dr. Szabad György úrnak. (Zsidó szervezetek levele a második kárpótlási törvény ügyében.) In: *Új Élet* 1992. ápr. 1.

Őrizetbe vették a ferihegyi merényleket. (Bécsi hír.) In: *Népszava* 1992. febr. 5.

Humanista nyilas? (Beszélgetés Tarnói Lászlóval és Keleti Györggyel.) In: *Esti Hírlap* 1992. ápr. 14.

Tiltakozás a Panoráma műsora ellen. (Zsidó szervezetek levele.) In: *Magyar Hírlap* 1992. febr. 17.

A Panoráma válasza a zsidó szervezetek kritikájára. Chrudinákot Arafat is feljelentette. In: *Magyar Hírlap* 1992. febr. 18. 3. p.

Kohl-Waldheim találkozó: Hattyúdial. In: *Magyar Hírlap* 1992. márc. 30.

Zsidó bírálata. (A Kohl-Waldheim találkozó miatt tiltakozott a Németországi Zsidók Központi Tanácsa.) In: *Pesti Hírlap* 1992. márc. 30.

Izrael Állam

BECK Anna

Árverések Izraelben. In: *Magyar Nemzet* 1992. márc. 23.

BECK Anna

Eltemették Menahem Begint. In: *Magyar Nemzet* 1992. márc. 10. 3. p.

BEGIN, Menahem

Megbotozások. (Részlet az önéletrajsból.) (Ford.: Holländer György.) In: *Szombat* 1992. 3. sz. 32–34. p.

HEGYI Gyula

Petíció a Messiáshoz. (Épül a Messiás háza – Schneerson lubavicsi rebbe a messiás.) In: *Magyar Hírlap* 1992. márc. 23.

HELTAI András

Az izraeli atombomba. Interjú Seymour Hersch amerikai újságíróval. In: *Kapu* 1992. 1. sz. 79–80. p.

KARCZAG László

Magyarul beszélők klubja Izraelben. In: *Esti Hírlap* 1992. febr. 12.

KRAUSZ, Naftali

Kimenekítik-e a behívott jugoszláviai zsidókat? In: *Mai Nap* 1992. ápr. 14.

KÖBÁNYAI János

Virágok és öklök. Jeruzsálemi riport. In: *Népszabadság* 1992. márc. 16. 6. p.

LAHAV, Jehuda

Izraeli párttermészetrajz az első próba után. In: *Magyar Hírlap* 1992. márc. 11.

LAHAV, Jehuda

Júniusban a kivándorolt szovjet zsidók is szavaznak. In: *Magyar Hírlap* 1992. febr. 7. 8. p.

Meghalt Begin. In: *Népszabadság* 1992. márc. 10. 1,2. p.

NÓGRÁDI Gábor

Lembergől Jeruzsálemig. In: *Kurír* 1992. jan. 23. 8. p.

SZ. LUKÁCS Imre

Magyarok a Szentföldön. In: *Csongrád megyei Hírlap* 1992. febr. 5. 1,6. p.

SZÁSZI József

Repül-e a Varázsszöngy? (Jemeni zsidók áttelepítése.) In: *Új Magyarország* 1992. febr. 29.

A tranzit csökken, de nem áll le. Izrael bővíti a kivándorlókat szállító közvetlen járatok számát. In: *Népszabadság* 1992. jan. 25. 2. p.

Magyar-izraeli kapcsolatok

BECK Anna

Aharon Meír Magyarország tiszteletbeli főkonzulja Izraelben. In: *Magyar Nemzet* 1992. febr. 4.

BECK Anna

Hatszáz vállalat részvételével. Bővülő magyar-izraeli kereskedelmi kapcsolatok. In: *Magyar Nemzet* 1992. márc. 23.

BECK Anna

Magyar nyelven Izraelben. In: *Magyar Nemzet* 1992. ápr. 13.

CSERMELY Péter

Szabad kezet a menedzsereknek. (Beszélgetés Zvi Hoffmannel, a Leumi Bank igazgatótanácsának tagjával.) In: *Pesti Hírlap* 1992. febr. 11. 6. p.

Izraeli vendégek Szegeden. In: *Délmagyarország* 1992. febr. 4.

KERTÉSZ Péter

Tisztelet Magyarországnak. (Nyilatkozik Izrael budapesti nagykövete.) In: *Népszabadság* 1992. febr. 5. 6. p.

KÖBÁNYAI János

Ficsur kitüntetése. (Rónai András Pro Cultura Hungarica díjas.) In: *Népszabadság* 1992. márc. 24. 9. p.

SZEGŐ Ágnes

A Király utcából a Habimába. (Rónai András kitüntetése.) In: *Magyar Hírlap* 1992. márc. 24.

KÖBÁNYAI János

A városokból a Városba. (Polgármesterek konferenciája Jeruzsálemben.) In: *Népszabadság* 1992. ápr. 7. 3. p.

LUEF Ibolya

Élni a félelemmel. (Interjú Izrael magyarországi nagykövetével.) In: *Zalai Hírlap* 1992. febr. 29.

Májusban izraeli hét. In: *Népszabadság* 1992. febr. 28.

Surján tárgyalásai Izraelben. In: *Magyar Nemzet* 1992. márc. 5.

SZEGŐ Krisztina

Az izraeli üzletemberek kevés az ideje... (Beszélgetés az izraeli nagykövetség kereskedelmi tanácsosával, Reuvén Saronnal.) In: *Szombat* 1992. 4. sz. 15. p.

SZÓKE Sándor

Mit olvasnak Izraelben? Kati és Peti és a tel-avivi könyvesbolt. In: *Magyar Hírek* 1992. 2. sz. 52–53. p.

Jad Vasém

BARABÁS Tamás

Jad Vasém-kitüntetés egyetlen emberért is. In: *Esti Hírlap* 1992. jan. 23.

BARABÁS Tamás

Az énekesnő embersége. (Rác Vali kitüntetése.) In: *Pesti Riport* 1992. márc. 13.

MEGAY László

Találkozás Ferenczy Erzsivel. (A Jad Vasém-kitüntetés alkalmával.) In: *Pesti Hírlap* 1992. márc. 4.

SCHEIN Gábor

Jád Vasém. In: *Új Magyarország* 1992. febr. 12.

VADÁSZ Ferenc

Aki akart és mert, az tudott segíteni. (Beszélgetés Somogyi Károllyal.) In: *Szombat* 1992. 3. sz. 11. p.